

Diasporaa etnokultuuriline portree Kesk-Venemaal: Kama-tagused udmurdid, moodustumine, kultuur ja suhted naabritega

Eva Toulouze

Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut Pariisis (Prantsusmaa),
Tartu Ülikooli etnoloogia teadur (Eesti)
evatoulouze@gmail.com

Nikolai Anisimov

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur,
Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudi teadur
UdmFRC UB RAS, Iževsk, Venemaa
nikolai.anisimov@folklore.ee

Ranus Sadikov

Vene Teaduste Akadeemia Uurali osakonna
Kuzejevi Etnoloogia Instituudi etnograafia osakonna vanemteadur
(IER UFRC RAS)
kissapi@mail.ru

Teesid: Kama-tagused udmurdid on udmurtide perifeerne etnograafiline rühm, mille liikmed elavad peamiselt Baškortostanis. Käesolev artikkel tutvustab lugejale liikumisi, mis selle rühma moodustasid, samuti Kama-taguste udmurtide peamisi kultuurilisi iseärasusi. Nad asusid Baškiiria aladele vene võimude Volga piirkonda tungimise tõttu 16. sajandil, mil sõjategevus oli kohalikku elanikkonda kahjustanud. Nad siirdusid elama rahulikumatesse piirkondadesse, kusjuures ränne jätkus ka järgnevatel sajanditel, jõudes haripunkti 18. sajandil. Nende kultuur on rikas ja ainulaadne, see on säilitanud paljud udmurtidele iseloomulikud tunnused ja veel elava etnilise religiooni, nende kultuur on mitmes olulisel aspektis sulandunud turgi joontega (keel, riietus, muusika). Vaadeldakse ka idaudmurtide organisatsioone ja nende tuumikterritooriumit, tänapäeva Udmurtia Vabariiki.

Märksõnad: diasporaa, etniline religioon, etno-kultuuriline portree, idaudmurdid, ränne, soome-ugri, turgi rahvad, udmurdid

Sissejuhatus

Selle artikli eesmärk ei ole arutleda diasporaa teoreetilise mõiste üle. Lähtume ideest, et diasporaa on oma ajaloolisest tuumikterritooriumist eraldatud etniline rühm, kes tunneb oma kodumaaga kas tegelikku või kujuteldavat sidet ja on oma uues elupaigas vältinud täieliku assimileerumist selle põliselanikega. Diasporaa tekkimisel võib olla mitmeid põhjusi. Näiteks juute sundis rändama algse territooriumi kaotamine; portugallased või poolakad siirdusid Prantsusmaale, itaallased ja türklased Saksamaale otsima tööd parema palga lootuses; muudel juhtudel on ümberasumine sageli seotud haridusega: noored udmurdid tulid Eestisse saama kõrgharidust, täpsemalt omandama doktorikraadi.

Selle artikli teema ei ole seotud nende mudelitega ja ulatub ka ajaliselt palju kaugemale.

Udmurtide varajased ränded

Siinkohal ei peatu me arheoloogilistel andmetel, mis tõendavad udmurdi keelt kõnelevate kogukondade olemasolu mõnes Uurali-Volga piirkonna konkreet-ses osas eelajaloolistel aegadel. Pigem piirdume oma mõtisklustes ajalooliste perioodidega, täpsemalt ajaga, mil udmurdi kogukonna ellu sekkusid suured ajaloolised sündmused, mis olid seotud Venemaa riikluse laienemisega itta.

Enne Kaasani okupeerimist aastal 1552

Tänapäeva udmurtide esivanemad jagunesid kahe haldusüksuse vahel, mis määras ka nende kultuurilise eripära. Põhjapoolseimad kogukonnad lõimiti pärast Vjatkamaa riigi moodustumist, mis sai puhverriigiks Moskva ja Türgi-Kaasani khaaniriigi vahel (Griškina 1994: 26). See oli oligarhia võimule alluv linnriiklik struktuur, kus udmurdid elasid idapoolsetes metsades üsna isoleeritult. Küll aga suhtlesid nad oma naabritega, kes olid peamiselt venelased (Makarov 1995: 84–85). Seega oli osa udmurte juba 16. sajandi alguses olnud Vene mõjuvõimu all (Atamanov & Vladõkin 1993: 27). Teine osa udmurtidest elas turgi-mõjulises Kaasani riigis. See oli riik, mis sündis pärast mongolite laienemist läände aastal 1222 ja sellele järgnenud taandumist Mongoolia suunas. See riik on kandnud mitut nime, sealhulgas Kuldhord ja lõpuks Kaasani khaaniriik. Turgi riik oli tugevate haldus- ja finantsstruktuuridega ning riigiteenistujate koguga, armee ja maksudega. Domineeris muslimi ja turgi kultuur. Islami levitamine ei kuulunud Turgi riigi poliitikasse, nii et nii udmurdid kui

ka teised soome-ugri kogukonnad said häirimatult järgida oma usulisi tavasid. See tugev riik, nagu ka selle eelkäijad, oli Venemaa ajaloos oluline tegija: nad olid allutanud Venemaa vürstiriigid, kes olid sajandeid olnud sunnitud maksma makse tatari-mongoli valitsejatele. Seega oli Moskva idasuunalisel laienemisel kaks eesmärki: anda elanikkonnale üha rohkem elamisruumi, aga ka vabaneda tatari võimu alluvusest. Moskva püüdis oma eesmärgi saavutada järk-järgult ja 1552. aastal õnnestus Ivan IV Julma juhtimisel hõivata khaaniriigi keskus, Kaasani linn (Griškina 1995: 111–112).

Kaasani vallutamise tagajärjed

Kaasan vallutati sõjaga. Sõda on alati laastav tsiviilelanikkonnale, kes kannatab mõlema armee hävitamise käes. Kahtlemata olid kohalike tunded vanade ja uute valitsejate suhtes erinevad, kuid vaenulikke sõdureid toitma pidanud elanikkonna viletsus oli sügav. Paljud talupojad jäid ilma elatisest ja seisis silmitsi meeleheitel. Selles kontekstis on kasutatud isegi sõnu koloniseerimine, ekspluateerimine, röövimine (Griškina 1994: 33–35) ja genotsiid (Osipov 2008: 21; Torbasov dat-ta). Kahtlemata oli see tohutu ajend põgenemiseks: tervete külade kaupa põgenesid kohalikud elanikud mujalt vaiksemaid elutingimusi otsima.

Seega esimene põhjus oma põlisaladelt lahkumiseks olid sõjaraskused ja tatari võimu kokkuvarisemisega kaasnenud probleemid. Põgenenud lõnaudmurdid otsisid rahu ja heaolu piirkondades, kus tatari võim ei olnud küsimärgi all – nad siirdusid ida poole, baškiiri aladele.

Hiljem tulid ilmsiks rände jätkamise uued põhjused.

Evangeliseerimine

Üks esimesi vahendeid integreerimaks uusi alasid tulevasse impeeriumisse oli õigeusu kehtestamine tsaari-religioonina. Esimeste meetmete seas määrati Kaasani juba 1555. aastal ametisse piiskop (Bernštam 1990:138), mošeed hävitati kogu territooriumil. Seejärel hakati usku pöörama uuesti vene riiki lõimitud rahvastikku. Alustuseks ehitati kloostrid, mis võtsid oma valdusse maad ning tööle talupojad, kelle maad olid hõivatud (DeWeese 1980: 115). Need kloostrid rahuldasiid uustulnukate vaimseid vajadusi, kuid olid ka võimsad märgid uue võimu kohalolekust. Teiseks, olenevalt erinevate piiskoppide arusaamast rakendati või ei rakendatud usuvahetuspoliitikat. Esimesed usupööramised sisaldasid nii präänikut kui ka piitsa, tasuks pakuti riste ja särke, pattude lunastust, maksuvabastust; mittekristlastel ei tohtinud olla kristlastest pärisorje jne (Luppov

1999 [c1899]: 100). Karistuseks oli enamasti ristimata inimeste isoleerimine või suurem maksustamine: äsja usku vahetanute maksmata maksud kanti üle ristimata elanikkonnale. Mittevenelaste seas leidsid aset mõned usuvahetused (Zahidullin 1997: 52). See poliitika ei olnud aga püsiv ega järjekindel: seda ei rakendatud alati korralikult ning mõnikord takistasid usuvahetust kiriku lubaduste ja kodanikuvõimu tegude vahelised vastuolud. 18. sajandi alguses suurendasid survet Peeter Suure mitmed ukaasid, mille eesmärk oli põlisrahvaste usuvahetus ja paganluse väljajuurimine impeeriumis, samuti tatari eliidi ilmajätmine privileegidest (Kappeler 1994: 41). Kuid tegelikku tõhusat usupööramise poliitikat ei rakendatud kuni 1740. aastani, mil äsja pöördunutele loodi kontor, mis rakendas süstemaatilisi meetmeid loodususku rahvastiku usumuutuseks (Luppov 1999 [1899]: 141–142), neid oli palju lihtsam ristida kui dogmaatilisi muslimeid. Need usupööramised põhinesid pettusel või vähemalt arusaamatusel: animistid olid sallivad teiste religioossete tavade suhtes ega mõistnud kristlikku välistust. Pealegi ei antud neile mingeid seletusi, sest usuti ristimise võlujõusse. Neid, kes ei tahtnud end ristida lasta, sunniti (Kappeler 1982: 277; Brennan 1987: 128–129; Luppov 1999 [1899]: 148). Misjonäre saatsid sõdurid, kes olid iseenesest ähvardavad. See kampaania kestis 26 aastat ja oli edukas: suurem osa animistlikust rahvastikust ristiti ja kuna usust taganemine oli kriminaliseeritud, ei olnud neil võimalust seda protseduuri tühistada (hoolimata mitmetest katsetest, eriti maride poolt, vt Lallukka & Popov 2009).

See oli jõuline ja pealetükkiv sekkumine talupoegade ellu ja paljud neist olid rahulolematud. Kuigi see ei olnud rände ainus põhjus, on ümberasuajate mälestustes, mis nad oma järglastele edasi andsid, teave, et nad lahkusid oma maalt usulise rõhumise tõttu, et elada oma esivanemate reeglite järgi.

Ümberasumine

Udmurdid, samuti marid, tšuvassid ja mordvalased põgenesid tervete külade kaupa itta. Nad otsisid maid rentimiseks ja leidsid need turgi rahvastega asustatud aladelt. Kama jõe idakaldal oli hulgaliselt väheasustatud alasid (Sadakov 1949: 13). Baškiirid olid nomaadid. Tatarlased olid paiksemad. Aga ruumi oli, ja nad rentisid selle udmurtidele, kes maa hiljem endale ostsid.

Erinevate hüpoteeside seas, mis puudutavad udmurtide ümberasumist Baškortostani, on tänapäeval enim aktsepteeritud udmurdi teadlase Pavel Luppovi seisukoht, mis eristab rände kolm etappi. Esimene etapp oli 16. sajandil pärast Kaasani vallutamist. Tegelikult on udmurdi asundust esmakordselt mainitud aastal 1572 (Safin & Muhtasarova *et al.* 2009: 10). Teine etapp oli Luppovi sõnul 18. sajandi esimesel kümnendil esimese revisjoni ja isikliku maksu keh-

testamise ajal. Kolmas etapp leidis aset 18. sajandi keskel ja see oli otseselt seotud jõulise evangeliseerimisega neofüütide kontori eestvõttel (Sadikov 2001: 17). Tihti töid uustulnukad oma põlisterritooriumi udmurdi küladest kaasa külanime, nt Gondör, või oma suguvõsa nime, nt Možga.

Mikroetnonüümide üksikasjalikud uuringud näitavad, et paljud neist pärinesid Lõuna-Udmurtiast, ja jäid paikselts elama Permi piirkonda (Tšernõh 2017: 16), samuti teistesse Baškortostani piirkondadesse (Sadikov 2001: 19–21); kuigi mõned suguvõsanimed viitavad ka sellele, et tulijad olid pärit Põhja-Udmurtiast (Nasibullin 1997: 12).

Rände tulemus: idaudmurtide rühma tekkimine

Kama-tagused udmurdid on perifeerne udmurtide etniline rühm. Vene keeles kutsutakse neid tavaliselt Kama-tagusteks udmurtideks (elavad teisel pool Kama jõge), mis on konkreetne ja täpne väljend. Seda nimetust kasutas esmakordselt N. I. Tezjakov 1892. aastal (Sadikov 2019a: 24). On ka teisi väljendeid: baškiiri etnograaf Kuzejev pakkus välja nimetuse *priuralskaja territorial'naja smešannaja vnutrietnitšeskaja etnografitšeskaja gruppja udmurtov* (Uurali udmurtide territoriaalne segaetniline etnograafiline rühmitus), mis on ebamugav nimetus isegi vene keeles (Kuzeev 1992: 260). Ta kasutas ka lihtsamat terminit *priural'skaja* (Uuralite-äärne), kuid see pole kuigivõrd veenvam kui eelmine nimetus (Sadikov 2001: 5). Mõnikord kasutatakse väljendit *baškiiri udmurdid*, nagu seda teeb nt Nurieva (2013: 151), kuid see väljend ei ole täiesti korrektne. Võib rääkida Baškortostani udmurtidest, kuid see väljend on väga täpne Baškortostanis elavate udmurtide kohta, samas elavad Kama-tagused udmurdid ka Permi ja Sverdlovski oblasti piirkonnas.

Etnograafid jagavad neid mitmesse territoriaalsesse alamrühma. Sadikov on teinud ettepaneku jaotuseks, mis on visualiseeritud joonisel 1.

1. Tanõpi udmurdid, osalt Janauli ning Kaltasõ, Burajevo ja Baltatševo rajoonis (esmamainimine 1627, arhiivimaterjal 1):
 - a) Taškitši udmurdid ühes Iljiševo rajooni külas ja ühes Burajevo rajooni külas (esmamainimine 1739; Davletbaev 1986: 130);
 - b) Kanli udmurdid ühes Kušnarenko rajooni külas (esmamainimine 1769, arhiivimaterjal 2; Sadikov 2019a: 9–11).
2. Bui udmurdid osaliselt Janauli rajoonis ja Permi krai Kueda rajoonis (esmamainimine 1684; Davletbaev 1986: 138) (Sadikov 2019a: 11–12).
3. Tatõšlõ rühm, peaaegu kõigis Tatõšlõ rajooni külates ja ühes Permi krai Kueda rajooni külas (esmamainimine 1670; arhiivimaterjal 3) (Sadikov 2019a: 13).

4. Bavlõ rühm Tatarstani Bavlõ rajoonis ja Baškortostani Jermekejevo rajoonis (esmamainimine 1640; arhiivimaterjal 4) (Sadikov 2019a: 13–14). Galina Nikitina seda rühma tegelikult idaudmurtide sekka ei arva, ta lihtsalt täheldab, et mõned udmurdi külad asuvat teiste suhtes lõuna pool (Nikitina 2011: 4).
5. Krasnoufa rühm Sverdloviski oblasti Krasnoufa rajoonis (esmamainimine 1679; Tšagin 1995: 46) (Sadikov 2019a: 14–16), mis on väljasuremise äärel.
6. Knjaz'-Elga rühm Baškortostani Iliševo rajoonis (Sadikov 2019a: 16).

Joonis 1. Kama-taguste udmurtide asualade kaart. Vincent Dautancourt 2019.

Tänapäeval ei esinda need rühmad homogeenset kultuurilist tervikut. Arutletakse bavlõ udmurtide kuulumise üle sellesse rühma. Arutluse all ei ole küll selle rühma päritolu – väljaränne põlisaladelt ajalooliste sündmuste survel –, küll aga väljarändamise aeg: kas 17. ja 18. sajandil (Pesni 2018) või 16. sajandi keskel (Valej Kelmakov isiklikus suhtluses 2019). Arhiivi dokumendid aga näitavad, et bavlõ udmurdid jõudsid Kama-tagustele baškiiri aladele 17. ja 18. sajandil (Sadikov 2007) ning moodustusid grupina koos ülejäänud idaudmurtidega samadel ühiskondlikel ja majanduslikel tingimustel.

Peab märkima, et territoriaalse eemaldumise tõttu arenesid nii bavlõ kui krasnoufa udmurdid isolatsioonis ega saanud intergreeritud ja akultureeritud teiste ida-udmurtidega, ning säilitasid suure etnokultuurilise ja keelelise omapära. Keel jäi tugeva mari etnokultuurilise mõju alla, mis viis mõnevõrra assimilatsioonile. Knjaz'-Elga udmurdid, kellel on tugevaid sidemeid krjashenitega, polnud üldse kohalike "paganlike" udmurtidega kontaktis, ja muutsid tasapisi oma rahvuslikku identiteeti. Kuigi etnokultuuriliselt ja keeleliselt eristuvad need alarühmad tugevasti teistest idaudmurtidest, moodustavad nad ajaloolise päritolu ja ühiskondliku ning majandusliku ajaloo kohaselt nendega ühe terviku (kuigi, mõnede puhul, vaid retrospektiivselt).

Arhiivid paljastavad huvitavaid fakte.

1. Nagu eeltoodud andmed näitavad, on erinevaid külasid esmakordselt mainitud erinevatel aastatel ja erinevatel ajahetkedel. See kinnitab, et kuni 19. sajandini oli mitte üks vaid mitu rändelainet.
2. Mitmed udmurtide loodud külad assimileerusid kohaliku elanikkonnaga – turkide ja moslemitega. Nad muutusid tatarlasteks ja pöördusid islamiusku, kaotades mõnel juhul ka udmurdi algkeele; kuni tänapäevani on külaelanikel siiski säilinud mälestus, et kunagi oldi udmurdid (nt Garibaš Baškortostani Tatõšlõ rajoonis; vt täpsemalt Sadikov 2019b).
3. Samuti annavad nad tunnistust siserännetest, kus osa ühe küla elanikest eraldub mingil hetkel algkülast ja asub elama uude. Uus küla võib asuda kas "emaküla" lähedal, nagu Novõje Tatõšlõ (emaküla) ja Maisk, teineteisest kolme kilomeetri kaugusel või Urazgildõ ja Vjazovka (üheksa kilomeetrit) või kaugemal, nagu Starokalmijarovo (emaküla Tatõšlõ rajoonis) ja Kalmijar (Permi krai Kueda rajoonis). Oma päritolu on külaelanikel hästi meeles ja kombed on selgelt säilinud mõlema küla usuelus: Maisk ja Novõje Tatõšlõ peavad oma külaseremooniaid koos, täpselt nagu Starokalmijarovo ja Kalmijar on teinud seda aastakümneid, hoolimata kaugusest ja lahkuminekust 19. sajandil (Tšernõh 2017: 18). Maiski ja Tatõšlõ küla suhted on täiesti toimivad, aga neid lahutab vaid neli kilomeetrit. Kuid Starokalmijarovo ja Kalmijari suhted on nüüdseks vaibunud: kaks küla on teineteisest mitmekümne kilomeetri kaugusel ja asuvad erinevates haldusüksustes.

Need rühmad on säilitanud oma ühise päritolu ja uute elutingimuste põhijooned, mis eristavad neid põlisaladele jäänud udmurtidest.

Kama-taguste udmurtide rahvaarv on pikalt olnud umbes 20 000. Nüüd on see mõnevõrra kahanenud. Ajaloandmed näitavad järgmist arengut:

1725 – 3294
1795 – 6912
1834 – 11 770 (Orenburgi kubermangus)
1897 – 22 501
1926 – 23 256 (95.8%)
1979 – 25 906 (93.3%)
1989 – 23 696 (90%)
2002 – 22 625
2010 – 21 477 (89.5%)
2020 – 17 149 (90,62%) ¹

Fail Safini, Elvira Muhtasarova ja Aigul Haliulina ülevaade (Safin & Muhtasarova *et al.* 2019: 660–661) näitab, et revolutsiooni eelõhtuks olid udmurdid Baškortostanis jõudnud enamvähem sama rahvaarvuni, mida me täna näeme ja kuni tänaseni tunnistab rõhuv enamus neist emakeelena udmurdi keelt, mis on tunduvalt rohkem kui Udmurtias (67%). Demograafilised andmed näitavad viimasel kümnendil mõningat kahanemist.

Elanikkonna üks omadusi on maalähedus. Udmurdid üldiselt linnades ei ela, ja kui elavadki, siis mitte kuigi kaugel oma kodupiirkonnast: kõigest 0,1% elab Baškiiria pealinnas Ufas, 9% Janaulis ja ainult 1,2% Neftekamskis (Safin & Muhtasarova *et al.* 2019: 663). Selles statistikas on arvesse võetud vaid Baškortostan, kuid linnad, kuhu on siirdunud suurem osa Baškortostani udmurtidest, asuvad ümberkaudsetes piirkondades – Udmurtias ja Permi kraisis (Tšaikovski, Tšernuška). Maaelu on kindlasti selle piirkonna üldise stabiilsuse üks olulisi elemente.

Kama-taguste udmurtide iseloomulikud tunnused

Üldiselt iseloomustab idaudmurte ümbritseva turgi kultuuri tugev mõju. See mõju avaldub nii vastupidavuse kaudu teistele mõjudele kui ka aktiivsete laenude elementidele erinevates valdkondades.

Vastupidavus vene mõjutustele

Teistes Venemaa osades on udmurdid tugeva vene mõju all. See avaldub nii enesehinnangus kui ka religioonis.

Eneseväarikus

Kohtades, kus on domineerinud vene kultuur, on koloniaalvõim toonud kaasa selge rünnaku põlisrahvaste väarikuse vastu: neid on peetud alaväärtuslikeks ja püsiv surve on veennud neid omaenda väärituses (Griškina 1994: 43). Sellisena on nähtud isegi venelastest palju arenenumaid kogukondi. Nagu täheldas Mihhail Miropiev (1908), arvasid venelased isegi 20. sajandi alguses, et nad on toonud eestlastele kultuuri ja kaasaegsust, kuigi tänu protestantismile oli Eestis massiline kirjaoskus levinud juba 19. sajandi algusest peale. Andmeid selle kohta, kuidas nägi udmurte koloniseerija, pole keeruline tuvastada nii kirjanduses (Dido 1902) kui ka välitöödel (“Me oleme teise kategooria inimesed,” ütlesid Udmurtia udmurdid 20. sajandi lõpul). Nad olid põlistanud kolonisaatori vaated ilule, alahinnates teisi võimalikke kaanoneid (Nikitina 2015). Ka andsid nad tohutud keelekasutusvaldkonnad venelaste ülemvõimu alla ning näitasid üles vastumeelsust kasutada avalikult udmurdi keelt, sest osa elanikkonnast (nii udmurdid ise kui ka mitte-udmurdid) taunisid selle kasutamist. Asjaolu, et pealinn Iževsk oli ja on endiselt vene linn, pigem rõhutas udmurtide vastast agressiooni. Seda võimendasid veelgi 1930. aastate repressioonid, mis kestsid pikalt ka 1940. aastatel, kusjuures domineeris etniline faktor (Toulouze 2017). Eelkõige kannatasid selle käes intellektuaalid. 1950. aastate teisel poolel alanud ja 1960. aastatel kestnud destaliniseerimise protsess leidis udmurdid, keel sõlmes terrori ja enesepõlguse tõttu. Muidugi praegu see enam nii pole, eriti nooremate põlvkondade puhul, kes on sündinud nõukogude perioodi lõpus ja pärast seda, kuid pärand ei unune lihtsalt.

Kama-taguste udmurtidega ei juhtunud midagi sellist. Fail Safin ja tema kolleegid rõhutasid, et kohalikud ei suhtunud udmurtidesse halvustavalt, eriti pärast seda, kui nad olid osalenud viimastes võitlustes tsaarivõimu vastu: “erinevalt venelastega ümbritsetud rühmitustest, kes suhtusid ‘põliselanikesse’ kui teise järgu inimestesse, baškiiridest ümbritsetud lõuna-udmurdid ennast sellisteks ei pidanud” (Safin & Muhtasarova *et al.* 2009: 11–12). Nagu mõned informandid meile ütlesid, ei tähenda see, nagu poleks tatarlased kasutanud udmurtide kohta põlastavaid väljendeid, kuid üks informant kinnitas, et “asjad on nüüd paremini”. Pealegi väidavad udmurdid, et nad on töökas rahvas, ja seda kinnitavad stereotüübina nii tatarlased² kui ka venelased (*ibid.*: 19). See tõstab nende väarikust enda ja teiste silmis.

Mis puudutab hilisemaid perioode, siis intelligentsi suhteline tähtsus oli minimaalne, suurema osa Kama-tagustest udmurtidest moodustasid külades elavad talupojad. Pealegi oli venelaste osakaal nendes piirkondades minimaalne ja kaugeltki mitte domineeriv. Domineeriva etnilise rühma moodustavad siin tatarlased. Oma üleolekutundes teiste suhtes on nad venelastega üsna sarnased,

aga argielu ilmingud on erinevad: teisi pigem ignoreeritakse kui alandatakse. Seega on Kama-tagused udmurdid uhked oma udmurdi identiteedi üle ja tunnevad ennast palju enesekindlamalt kui nende rahvuskaaslased Udmurtias. Nad on säilitanud oma keele tunduvalt paremini ega häbene seda kasutada mistahes keskkonnas. Seda ei toeta ükski kindel ideoloogia, vaid praktika ja soov elada mugavalt oma emakeele loodud ruumis.

Eristav usuline praktika

Galina Nikitina sõnul on Kama-taguste udmurtide peamine iseloomulik tunnus nende traditsiooniline mittekristlik religioon (Nikitina 2011: 4). Nagu mõned teadlased rõhutavad, põgenesid nad pigem kristluse levitamise meetodite, mitte kristluse enda eest (Safin & Muhtasarova *et al.* 2009: 19). Väidetavalt oligi rände peamine põhjus jõuline evangeliseerimine. Pagulased soovisid elada oma traditsioonide järgi, agressiivne evangeliseerimispoliitika takistas neid.

Turgi aladel kaitses neid selle eest moslemikogukonna selge vaenulikkus, mis ei võimaldanud misjonäridel udmurdi küladesse jõuda. Selle vaenulikkuse all pidid kannatama isegi teadlased, näiteks Ungari lingvist Bernát Munkácsi ei saanud 19. sajandi lõpus Kama-tagustes udmurdi külades materjali koguda, sest teda kahtlustati misjonärluses (Sadikov & Minniyakhmetova 2012: 52).

Kuigi Udmurtias olid udmurdid kohustatud järgima kristluse reegleid, puudus idaudmurtide aladel see kohustus täielikult. Kuid domineeris neil aladel islamiusk. Islamiseerimispoliitika ei olnud nii süstemaatiline nagu evangeliseerimine, selle peamine eelis oli see, et seda ei juhtinud riik. Siiski jätkus islamiseerimisprotsess pidevalt ja saavutas erilise intensiivsuse 20. sajandi algaastail (Nikitina 2011: 6). Nii otsustasid mõned udmurdi külad integreeruda uude keskkonda tervikuna ja võtsid omaks nii islami kui ka tatari kultuuri koos tatari keelega (vrd eespool). Enamik küladest aga jäid endale truuks ning järgisid neid "kodus" iseloomustavat usupraktikat. See mitmekülgne kombestik, kus on kollektiivne, suguvõsa ja peretasand, surnute laialdane kohalolek ning nii tuttavad kui ka võõrad vaimudega täidetud maailmad, on tänaseks hääbunud. Seega iseloomustab Kama-taguseid udmurte see, mida nad ise nimetavad paganluseks: neil on oma religioon, mis erineb ümbritsevatest dogmadel põhinevatest maailmareligioonidest.

Muidugi pole see aastasadu muutumatuna püsinud. Esiteks ja ennekõike on see arenenud oma sisemiste reeglite järgi – mõned mõtted on tuhmunud, teised on kasutusele võetud. Teiseks on neid protsesse tugevasti mõjutanud üldine keskkond: pärast 1917. aastat rakendas nõukogude võim, nagu igal pool mujal Venemaal, ka siin oma religioonivastast poliitikat. Kuid mitme

aspekti tõttu oli nende mõju idaudmurtidele aeglasem ja piiratum kui mujal: esiteks puudus tsentraliseeritud hierarhia, mida rünnata; ohvripapid ei erine-
nud ühestki teisest külaelanikust; selles piirkonnas rünnati eeskätt islamit ja
isegi kristlust ning rahvakeelne usupraktika võis jääda tähelepanuta. Tugevad
isiksused hoidsid elus religioosseid tavasid. Kuna see liideti identiteeditunde-
ga, jäid need püsima. Kuid üldine õhkkond ei jätnud elanikkonda puutumata:
sellised institutsioonid nagu kool, sõjavägi ja kollektiivsed tootmisüksused suu-
nasid noorte religioonivastaseid tundeid ja materialistlikku ideoloogiat. Kuigi
erakultused võisid säilida, toimusid avalikud tseremooniad sageli tööpäevadel,
jättes sellest praktikast välja noorema elanikkonna.

Kõik see nõudis kohanemist: suured loomad – lehmad, hobused – oli ühisvara
ja nende ohverdamist peeti sabotaažiks. Seega keskendus ohverdamisprak-
tika rohkem uttedele ja lindudele, mis võisid olla eraomanduses. Vanemad
ohvripaigad olid liiga provokatiivselt nähtavad, seepärast hakati otsima uusi,
diskreetsemaid (Toulouze & Vallikivi 2016). Ohvripappide ja parteijuhtide eri-
nevad isiksused mängisid ettearvamatut rolli, mis viis 20. sajandi lõpul üsna
eristuva religioosse maastikuni: mõnel pool tagati absoluutne järjepidevus,
teisel kadusid kollektiivsed palvused 20. sajandi jooksul.

1980. aastate lõpus ja eriti 1990. aastatel algas protsess, mis kestab tänini:
kõikjal töid elavnemise märgid kaasa udmurdi religioossete tavade tugevnemise
või isegi kollektiivsete palvuste taasalustamise. Ilmselt tuli selle arengu tõuge
kohalikele juhtidele, kuid see vastas elanikkonna vajadusele, mis väljendub
selgelt reaktsioonides uutele avanemistele (vt Toulouze 2016).

Foto 1. Püha koht Alga (Tatõslõ linnaosa, Baškiiria), maja ja tara. Eva Toulouze'i foto, juuni 2013.

Esimene märk sellest oli päris nõukogude perioodi lõpul kolhooside algatusel palvemajade ehitamine kollektiivsete tseremooniade jaoks kasutatud püha-paikadesse ning nende kohtade ennistamine või taastarastamine. Neis kohtades, kus palvusi ei olnud peetud aastaid või aastakümneid, otsisid kohalikud juhid potentsiaalseid ohvripappe peamiselt endiste pappide järeltulijate seast ja julgustasid neid taaselustama kollektiivseid tseremooniaid. Nad osutasid ka ainelist abi, s.t leidsid ohverdamiseks uttesid ja abistasid transpordiga. Mõnes külas, näiteks Burajevo rajooni Kassijarovos, avaldasid kohalikud elanikud potentsiaalsele ohvripapile survet palvuse korraldamiseks: eelmine oli ta välja valinud enne oma surma, kuid uus papp polnud kunagi pärandit üle võtnud. Paarikümne aasta pärast paluti tal palvus läbi viia, ja ta oli nõus seda tegema ka oma perekonnas aset leidnud õnnetusjuhtumite tõttu, mida seostati soovimatusega oma lubadust täita (Ranus Sadikovi väited isiklikus suhtluses 2015. aastal).

Elanikkonna valmisoleku teine tunnistus on valmisolek osaleda korraldatavatel tseremooniatel. Tatõšlõ rajoonis, kus eksisteeris terve tseremooniade tsüklil, on ühe ja üheksa või kümne küla vahetseremoonia kas kadunud või paisutatud: algselt puudutas see vaid mõnda küla. Aga täna koondab see ühte alagruppi pea-aegu kõik – kaheksa küla üheksast. Rühma kuuluv küla, kes ei osale, Kalmijar, kompenseerib selle oma talvise külalavuse taaselustamisega. Seega on olemas tõeline huvi ja soov korraldada rohujuure tasandil kogukonna jaoks ühispalvusi.

Üks põhjus on ilmselt see, et külatasandil puuduvad võimalused ühiselt asju ajada. Nõukogude ajal korraldati kolhoosis palju kollektiivseid teiseid ettevõtmisi, millega kaasnes meelelahutuslik tegevus. Siis hakkasid kollektiivsetel üksustel tekkima probleemid. Näiteks katkestas Novoje Tatõšlõ, Bal'zjuga, Urazgil'dõ ja Maiski külasid hõlmav "kolhoos" Demen isegi kevadiste põllutööde lõpetamise traditsioonilise Sabantui peo, mida mõned aastad peeti teisel tasemel (rajoon, mõned külad), aga mitte enam kolhoosi tasandil (mõned külad koos). Selline oli olukord, kui me 2013. aastal välitöödele jõudsime. Sellest ajast alates on ühistu seda traditsiooni uuendanud. Teades ühistu madalat palgataset, küsisime külaelanikelt, kas nad poleks soovinud hoopis palgatõusu, kuid meie küsimusele vastati üksmeelse arusaamatusega. Kõik olid igatsenud võimalust olla koos ja rõõmustada, ning olid õnnelikud selle taastamise üle.

Oleks kitsarinnaline piirduda usupraktika kollektiivsete palvuste nähtava mõõtmega: igal perel on oma kalendritavad (suur päev, sügispalvus, kevad- ja sügistalitus) ning ka isiklikud või eratseremooniad; näiteks surnute mälestamine, uude majja kolimine, sündimisest või abiellumisest rääkimata. Nendele me siin ei keskendu, sest need eksisteerivad enam-vähem kogu udmurdi territooriumil ega ole sellele rühmale omased. Ka õigeusu raames on paljud neist traditsioonidest seni elus. Kuid lõuna-udmurtidel on vaid kaks küla – Kuzebajevo Udmurtias

ja Varkled-Bodja mitte kaugel Tatarstanis –, kus tänini peetakse kollektiivseid palvusi. Seega võime julgelt väita, et see liikumine on Kama-taguste udmurtide eripära.

Foto 2. Tseremoonia Bagysh vös' Starõi Kõzöl-Yarja Nižnebaltatševo (Tatyshly piirkond, Baškiiria). Eva Toulouze'i foto, detsember 2013.

Foto 3. Uude majja sisenemise tseremoonia, Aribašis (Tatõšlõ piirkond). Ohvripapp sööb palvel pühitsetud putru. Nikolai Anisimovi foto, oktoober 2017.

Turgi mõju

See on teine Nikitina (2011: 6) mainitud iseloomulik omadus. On valdkondi, kus kontakt naabritega ei ole kaitsnud udmurtide tunnusjooni, vaid on muutnud neid intensiivse turgi mõju tõttu, ja see on nähtav tunnus, mida on kerge tuvastada. Keskendume siin kolmele valdkonnale: keel, muusika ja riietus, samuti ehted.

Keel

Udmurdi keel on selle uurimise algusest peale jaotatud murreteks ning teadlased on neid murdeid mitmel viisil klassifitseerinud (Atamanov-Egrapi 2017 [2010]: 340–342). Järgime Valej Kelmakovi viimast, tema pakutud kolmandat jaotust, mille kohaselt Kama-tagused udmurdid räägivad lõunaudmurdi perifeerset murret, millel on neli murrakut (Kelmakov 1998: 42). Kuigi see on selgesti udmurdi keel, millel on palju ühisjooni teiste udmurdi murretega, ei ole tagatud vastastikune mõistmine teiste murrete kõnelejatega. Paljud tunnused muudavad kõnekeele teistele häguseks: paljusid kaashäälikuid ei hääldata või hääldatakse erinevalt: sõna “homme” on udmurdi kirjakeeles *йуказе*, hääldus *chukaz’e*. Idaudmurdid hääldavad seda *shukae*, mida ei ole kiires kõnes lihtne eristada. Ka häälduses on tunda turgi mõjusid. Peamiselt võivad teiste murrete kõnelejaid häirida leksikaalsed üksused, mis tavalises udmurdi keeles kas puuduvad või tähendavad midagi muud. Need võivad olla kas arhaismid, mis on teistes murretes kasutuselt kadunud ja mida kirjakeeles ei eksisteeri, või turkismid.

Mõned näited arhailistest vormidest on pakkunud Irina Nurieva selliste sõnadega nagu *инос* (*inos*, hea tuju; otsetõlkes ‘taeva väravad’) või *арм* (*kunst*, ‘palkmaja kroon’) või vanad naisenimed, nt *Чужин* (*chuzhin*, ‘kollane’ + sufiks *in*), *Сяськан* (*S’jas’kan*, ‘lill’ + sufiks *n* (Nurieva 2013: 151)).

Mõned väga levinud sõnad, nagu näiteks “aitäh” on udmurdi keeles *май* (hääldub *tau*), öeldakse tatari-päraselt *rahmet*, harv ei ole ka ütlemine “rahmet, tau spasibo³”. Ka sõna ‘hea’ on tatari laen – *aybet*. Teistes murretes esinevaid tatari laene kasutavad Kama-tagused udmurdid lähedasena tatari originaalile: *tugan* on udmurdi keeles ‘armastatud, armastatu’, Kama jõest ida pool aga ‘sugulane’. ‘Õun’ on põhjaudmurdi keeles nagu vene keeles *jablok*. Lõuna-udmurdi keeles, nagu ka keele kirjanduslikus vormis, kasutatakse ka turgi sõna *ulmo*. Tegelikult räägivad paljud eakad tatari keelt ja lähevad kergesti ühelt keelelt üle teisele. Mõned väidavad isegi, et räägivad baškiiri keelt. Seda ei juhtu enam noorema, isegi 45aastaste põlvkonnaga, kes on koolis õppinud valdavalt vene keelt ja on selles keeles isegi osavamad kui udmurdi keeles.

Muusika

Tavaliselt ütlevad udmurdid, et Kama-tagustel udmurtidel pole oma muusikat ega laule ning neile meeldib kuulata ja laulda ainult tatari laule. Tõepoolest on Nurieva sõnul (2013: 151) kõik nende laulud üles ehitatud vastavalt pentaatoonilisele süsteemile, mis iseloomustab tatari laule. Kama-tagused udmurdid on tatari traditsioonist võtnud nii melismaatilise viiside laulmise viisi kui ka *myñi* esituskontseptsiooni, mis väljendab esitaja meisterlikkust. Nad kasutavad udmurdi keeles väljendit *мәһлә кәрзась*, 'oskav laulja', kes on kogukonna tunnustatud ja austatud liige (*ibid.*: 151–152).

Tõepoolest näib olevat tõsi, et tatari stiili ülekaal on viinud hääbumiseni paljud udmurdi laulud, mis sellele mustriks ei vastanud, eriti kõige konservatiivsemad rituaallaulud, mis olid kasutusel veel 1970. aastatel, kui Gábor Bereczki ja László Vikár külastasid seda piirkonda ja salvestasid laulufolkloori (Nurieva 2013: 152). Nurieva rõhutab ka osade rituaalsete laulude soolist jagunemist, mis on tema sõnul udmurdi territooriumil ainulaadne näide.

Süüdistus üksnes tatari laulude esitamises on ühtaegu tõsi ja ülekohtune. Tatari muusika on väga populaarne. Vanaemad laulavad suure mõnuga tatari keeles tatari hitte (Uftanma "Ära kahetse" Elvin Gray esituses on väga armastatud: kuulsime seda lauldavat Kassijarovo küla sabantuil 2018. aastal ning 2019. aasta aprillis eakate naiste erapeol. Mõnel Rišat Tuhvatullini laulul, näiteks "Sandugach" ("Ööbik"), on isegi mitu udmurdi versiooni).

Nagu teisteski udmurdi kogukondades on siin laulvaid peresid ja vähem laulvaid peresid. Aga udmurdid laulavad väga palju. Laua ümber istumisi saadabki tavaliselt laul. Need võivad olla udmurdi pärimuslaulud, millel on sageli paralleele Udmurtias elavate udmurtide lauludega, kuid viisid võivad erineda.

Tõsi, tatari laulud on populaarsed, kuid tuleb tunnistada, et paljud neist on muutunud udmurdi lauludeks: neil on udmurdi tekstid ja neid lauldakse udmurdi kombel. Seega tahame rõhutada, et kuigi need laulud on paljude silmis kahtlemata tatari päritolu, on need siiski assimileeritud ning udmurdid võtavad ja esitavad neid kui omasid. Esituses asendub suurem osa tatari paatosest vaiksema tõlgendusega.

Rahvariided ja ehted

Idaudmurtide rahvariideid peetakse lõunaudmurdi variatsiooniks (vt Atamanov-Egrapi 2017 [2010]: 218). Riietuses ja ehetes on märgata ka turgi, eriti baškiiri mõjusid. Baškortostani udmurdi rahvariided on väga värvikad, rikkalikes sametvärvides. Samet on ka kõige populaarsem kasutatav materjal.

Värvid on sügavroheline, violetne, sügavsinine, sügavpunane ja lilla. Ka kollane värv võib riietuses esineda, kuid see ei ole põhivärv. Nende riided on kaugelt äratuntavad. Riietust kirjeldatakse üksikasjalikult mõnes raamatus: Serafiina Lebedeva monograafias koos paljude fotodega (Lebedeva 2008: 132–140) ja Irina Kosareva raamatus perifeersete rõivatraditsioonide kohta (Kosareva 2000: 162–196).

Rahvariiete puhul tuleb rõhutada kaht peamist omadust: esimene on vöökoht, mille eesmärk on kaitsta naiste kõige haavatavamaid kehaosi negatiivsete välismõjude eest. See on udmurdi rahvariiete täiendus, mida Udmurtias ei tunta. Ka seelikule on lisatud nähtamatu volang.

Idaumurtide rahvariiete teine iseloomulik osa on baškiiride riietusest võetud laen, mis on täielikult integreeritud udmurdi rahvariietusse: see on pikem kleidi peal kantav vest, tavaliselt sametist. Selle servad on kaunistatud hõbedaste või kuldsete paeltega. Vesti värv on tavaliselt kleidist erinev.

Fotod 4 ja 5. Starõi Kōzõl-Yari rahvamuusika ansambel Mardzhan (Pärl) (Tatõšlõ rajoon, Baškiiria) kohalikes rahvariietustes. Nikolai Anisimovi fotod, juuni 2019.

Tähelepanu keskendub tavaliselt naiste rahvarõivastele, sest ühest küljest olid meeste rahvariided palju tagasihoidlikumad, teisalt pole need jõudnud 21. sajandisse. Naised kasutavad rahvariideid üsna laialdaselt, eriti pidulikel puhkudel, seevastu mehed ei kanna rahvarõivaid üldse, nemad kannavad tööstuslikke rõivaid, rahvariided valmistati aga kodukootud materjalist. On üks erand: rituaalne palvuste riietus. Sellele teemale keskendudes peame minema natuke ajas tagasi.

Ohvripapid, nagu ka kogu elanikkond (otsustades vanade fotode põhjal), kandsid palvustel spetsiaalseid rõivaid: rituaalidel kanti pikka käsitsi kootud riidest peenikeste vertikaaltriipudega särki, peas oli valge peakate. Rituaalset särki nimetati *short-deremiks* (*derem* tähendabki särki) ja sellel olid nii meeste kui ka naiste lõige. Sama rüü oli ka surisärk, nii et nõukogude ajal kui uusi rituaalirüüsid ei kootud ega toodetud ka tööstuslikult, kadusid need peaaegu ära – omanikud viisid need sõna otseses mõttes hauda. 21. sajandi alguses oli oma rituaalisärk ainult mõnel ohvripapil. Et tseremooniatel osaleda, pidid papid kohanema. Nad hakkasid kandma valgeid arstikitleid, mida sai hõlpsasti osta tööriivaste poodidest.

See lahendus ei olnud pühalik ega eriti esteetiline, kuid saavutatud oli põhieesmärk: riietuda valgesse, et pöörduda valge jumala poole. 21. sajandi teise kümnendi alguses püüdsid mõned ohvripapid leida muid lahendusi, tagamaks ametikohale vajalikku pühalikkust. Tatõšlõ rajoonis tellisid üheksa põhjapoolseima küla ohvripapid ühistutööstuse kaudu kümneid laiade vertikaaltriipudega valgest riidest kitleid, mis meenutavad umbkaudu rituaalirüüd. Muudes piirkondades kaunistati valgeid meditsiinikitleid udmurdi mustritega, tavaliselt punasega, kuid kasutada võib ka teisi värve. 2019. aasta jaanuaris meenutas etnograaf Ranus Sadikov traditsiooni ja julgustas pappe kasutama uusi rituaalisärke. Edasised välitööd näitavad nende reageeringut.

Ka naistele mõeldud rituaalikostüüme kutsuti rituaalisärkideks. Mõnel eakal naisel on enda oma endiselt alles ja nad kannavad neid palvustel. Aga tõenäoliselt saab sellest omaniku surisärk, mis läheb koos temaga hauda. Kui ohvripapid on püüdnud järgida või taaselustada traditsiooni mõningaid aspekte, siis osalejad vanu ettekirjutusi järgida ei püüa. Väga vähesed tulevad palvusele valges või heledas riietuses. Tavaliselt märgivad naised tseremoonia pidulikku iseloomu rahvarõivaste kandmisega, kuid mitte kõik. Viimase kuue aastaga on rahvariivete kasutamine tseremooniatel vähenenud.

Nii nagu Udmurtiaski, on Kama-taguste udmurdi naiste rahvariided ohtrate hõbekaunistustega. Üldiselt arvatakse hõbedal olevat kaitsefunktsioon ja nii on see ka siin. Kasutusel on rinda katvad lühemad või pikemad keed, mis on valmistatud hõbemüntidest ning antakse edasi emalt tütrele või miniale kui perel oli piisavalt jõukust ehete hankimiseks. Kee ülesanne peale dekoratiivse

aspekti ei olnud üksnes rikkuse rõhutamine, vaid kandja kaitsmine kurja silma eest: mündid tõmbasid endale tähelepanu ja juhtisid selle kõrvale alakehelt. Metallil kõlksumine aitas hoida eemal kurje vaime. Me kasutame siinkohal minevikuvormi, sest kuigi neid funktsioone tänapäeval täielikult ei ignoreerita, ei ole see enam ehete kasutamise peamine ajend.

Elmises lõigus kirjeldatu kehtib kogu Udmurdi territooriumi kohta. Kuid Kama-tagustel udmurtidel on oma eripära: hõbedat on siin kasutatud rohkem kui mujal. Lisaks rinnakeedele ümbritsevad nägu hõbeehted: kulmude kohal on kohustusliku pearäti all kantava heleda mütsi külge õmmeldud hõbemüntide rida. Teine rida münte on kinnitatud kõrvade külge ja ripub lõua all nagu omapärane habe (üksikasjade ja ehete nimede kohta vt Lebedeva 2008: 140–141).

Vanemad udmurdid palmivad oma juukseid, mida ei ole kohustusliku pearäti alt näha. Sellegipoolest on selja taga näha nende pikad patsid, mis on kaunistatud vanemate hõbedast kaunistustega, mida täiendavad sageli mündid ja oranžid kivid. Nagu on näha Kaasanis, olid seda tüüpi ehted väga populaarsed tatarlaste seas. Tänapäeval on need haruldased, sest tootmine on katkestatud.

Kama-taguste udmurtide kultuuri üldmuljes tunneme ära tatari värvi ja sära.

Foto 6. Vjazovka küla ohviripapp (Tatõšlõ piirkond, Baškiiria) oma vanas rituaalirüüs. Eva Toulouze'i foto, juuni 2017.

*Foto 7. Anfisa Baimieva (Nižnebaltarševo, Tatõslõ piirkond, Baškiiria), kaelas tema hõbehted.
Eva Toulouse'i foto, juuni 2016.*

Kama-tagused udmurdid ja Udmurtia

Kuivõrd ränded, mille tõttu see osa udmurdi elanikkonnast asus elama Kama idakaldale, on ammused ja ükski praegune sealne asukas ei ole olnud algne väljarändaja vaid on sündinud selles piirkonnas, siis milline on nende seos “ajaloolise isamaaga”? Kuna udmurdi identiteet on tugev, jälgivad nad Udmurtias toimuvat innukalt, ja neil on ka pretensioone, kuigi need aja jooksul vähenevad. Nad tahaksid kiiresti kursis olla Udmurdi ajakirjandusega, kuid selle jõudmine küladesse võtab päevi, sest transport käib Ufa kaudu... Selle mure lahendavad

nüüd elektroonilised väljaanded. Nad kurtsid, et näevad kaugeid telejaamu või kuulavad kaugeid raadiojaamu, kuid mitte udmurdi raadio saateid. Nii oli see veel 2019. aastal. Nad kaeblesid, et Baškortostani udmurdi külades ei olnud kunagi käinud ükski udmurdi estraadiesineja. See on nüüd muutunud ja paljud udmurdi esinejad lülitavad oma turneedesse Baškortostani udmurdi külasid. Kuid me ei saa väita, et igas udmurdi külas on käinud esinemas udmurdi lauljad (2011. aasta olukorra kohta vt Nikitina 2011: 7).

Kuidas Udmurtiat nähakse

Virtuaalne suhe Udmurtiaga on keeruline ja vastuoluline.

Ühest küljest on Kama-tagused udmurdid selgelt teadlikud, et on jäänud udmurtideks rohkem kui udmurdid Udmurtias. Pole juhus, et nad nimetavad ennast puhasteks udmurtideks (*chin udmurt'yos*). Nemad on hoidnud esiisade religiooni ja jäänud truuks udmurdi traditsioonidele. Nad on hoidnud elus ka keele. Kuni viimase põlvkonnani on nad seda edasi kandnud ja tundub, et tänapäeva täiskasvanutele on see tõeline emakeel. Eespool väljatoodud põhjustel on vene mõju olnud Udmurtias tohutu ja koos häbiga alamasse rassi kuulumise pärast on see tekitanud lünga keeleülekandes: vanemad soovisid, et järgmistele põlvkondadele elu oleks lihtsam. Seega tunnevad Kama-tagused udmurdid ennast udmurdi traditsioonide ja keele kandjatena ning Udmurtia udmurtidega võrreldes on neil täheldatav teatav üleolekutunne. Seda illustreerib hästi Udmurtias hariduse saanud muusikaõpetaja tähelepanek 2013. aastal: "Kui ülikooli lähedal kuulete kahte üliõpilast udmurdi keeles rääkimas, võite olla kindel, et nad on Kama-tagused udmurdid." See ei pruugi tänapäeval enam tegelikkusele vastata, kuid näitab Kama-taguste udmurtide domineerivat taju.

Siiski jääb Udmurtia emotsionaalselt isamaaks, päritolumaaks, maaks, mis kõigest hoolimata näeb välja omana.

Udmurtia kui atraktiivne koht

Nelikümmend aastat tagasi polnud noorel Kama-tagusel udmurdil laiemat ülikooli valikut: lähedal asuvas Birski rajooni pedagoogikainstituut tagas kõrghariduse ja õpetaja elukutse. Tänapäeval on avatud kolm valikut, kui keegi ei soovi kodust kaugele reisida ja Birsk ei ahvatle: kas Baškortostani pealinn Ufa või piirkonna suurim linn Perm või Iževsk. Tatarstani udmurtide jaoks on suurepärane valik Kaasan, kuid Kama-taguste udmurtide eelistuste hulka see ei kuulu. Iževsk on kõrghariduse omandamiseks hea valik. Humanitaar-

teadusi ning oma keelt ja kultuuri õppida kavatsevatele udmurtidele on see loomulik valik, ent selle valivad ka need, kes eelistavad tehnilisi erialasid, nt inseneriteadusi jne. Paljud udmurdid tunnevad ennast Iževskis hästi. See ei ole suurlinn ja mõjub koduselt. Kui udmurt on lõpetanud Iževski ülikooli, tunneb ta end siin alati nagu kodus. Teine tõmbetegur on linna kultuurielu pakutavad võimalused, mis külades puuduvad: teatrid, kontserdid, festivalid, rahvusvahelised kohtumised, etnilised diskod, kunstivõistlused.

See tõmme on eriti intensiivne intelligentsi puhul. Põhjuseks pole üksnes udmurdi keele ja kultuuri oskusspetsialistide töökohtades vaid seal on ka Kama-tagune diaspora tuumik, kes moodustab oma ajaloolises kodus uut diasporaad. Nad on üsna edukad. Toome mõne näite Kama-taguste udmurtide eduloost Udmurtias.

Kirjanduse osas on mõned Baškortostanist pärit kirjanikud saanud Udmurtias auhindu, näiteks Roman Vališin (1937–1979) ja Fedor Pukrokov (1937–2019). Hetkel on kaks tuntud kirjanikku, kes, nagu nende nimigi näitab, on pärit Baškiiriast. Nad on pälvinud laialdase tunnustuse nii Udmurtias kui ka välismaal. Nad on omavahel kaugel suguluses, mõlemad pärit Altaevo külast: Ul'fat Badredtinov (snd 1957) on tuntud oma proosa poolest ja Ljuza Badredtinova (snd 1965) on samuti kuulus oma luuletuste, muu hulgas lasteluule poolest, 1990. aastate algusest on ta ka lasteajakirja Kizili (Täht) üks toimetajaid. Mõlemad pälvisid 2010. aastal Eesti hõimurahvaste programmi soome-ugri kirjandusauhinna. Nad mõlemad elavad Udmurtias ja on täielikult integreeritud udmurdi kirjandusellu. Emakeeles kirjutavatel kirjanikel on ilmselgelt kasulik elada kohas, kus asuvad just selles keeles kirjastajad, Baškortostanis elades poleks nad saanud nii edukad olla. Seda väidet illustreerib näide Baškortostanis elavast udmurdi poetessist Irina Samigulovast (snd 1974), kes on kirjutanud kaks aastakümnet: teda avaldatakse nii kohalikes udmurdi ajakirjades kui ka Udmurtias, kuid kuni aastani 2019 polnud ta avaldanud oma luulekogu. Udmurdi tagasihoidlikkusest oleks see tal avaldamata jäänudki, kui selle artikli autorid (Eva Toulouze ja Nikolai Anisimov) poleks sekkunud ja saanud rahalist toetust mitmelt sihtasutuselt – M. A. Castréni Ühing (Soome), Soome-ugri Kirjandusfond (Eesti), Hõimurahvaste programm (Eesti).

Teises humanitaarvaldkonnas on keeleteadlane Rif Nasibullin (snd 1936) saavutanud Udmurdi teaduselus märkimisväärse prestiiži ja autoriteedi. Ta on keskendunud udmurdi dialektoloogiale, eriti keelelisele kartograafiale. Nasibullini põhiprojekt, mille kallal töö jätkub, on Udmurdi atlas. Tema uurimistöö ajendab teda tuvastama selgeid keelelisi tunnuseid, mille levikut ta kaartidel kajastab (vt Nasibullin 2000).

Rakenduslikumas valdkonnas on arhitekt Kasim Galihhanov (snd 1959) saavutanud populaarsuse oma põhitööga just Udmurtias. Tema nimi on seotud

nii riiklike ja eraehitistega kui ka monumentidega ning ta on pälvinud mitmeid auhindu. Teda peetakse “esimeseks udmurdi etniliseks arhitektiks”, sest ta püüab ehitada udmurdi maailmavaate ja mütoloogilise mõtteviisi järgi. Ta on teiste kolleegide kõrval ka pealinnas Iževskis asuva hiiglasliku udmurdi usukeskuse projekti autor. Sellise keskuse rajamist taotles etnilise religiooni organisatsioon (Udmurdi võs’), kuid lõpuks neile luba ei antud (Vladislav Jakupovi suuline teave 2019). Oma juurtest teadlik Galihhanov süveneb traditsioonilisse etnilisse religiooni ning viis oma palvevormid oma uude koju, tegutsedes oma veendumuste kohaselt, nagu tegelikult ka Rif Nasibullin.

Mainimata ei saa jätta ka suurt maalikunstnikku Mensadõk Garipovit (1946–1998), kes on väga tuntud udmurdi pärimuskultuuri ja muistendeid käsitlevate gravüüride autor. Tema teosed on jõudnud udmurdi majapidamistesse udmurdi muinasjuttude venekeelse kõite vahendusel (Kralina & Garipov 1995). Selle eest sai ta Udmurtias suure autasu.

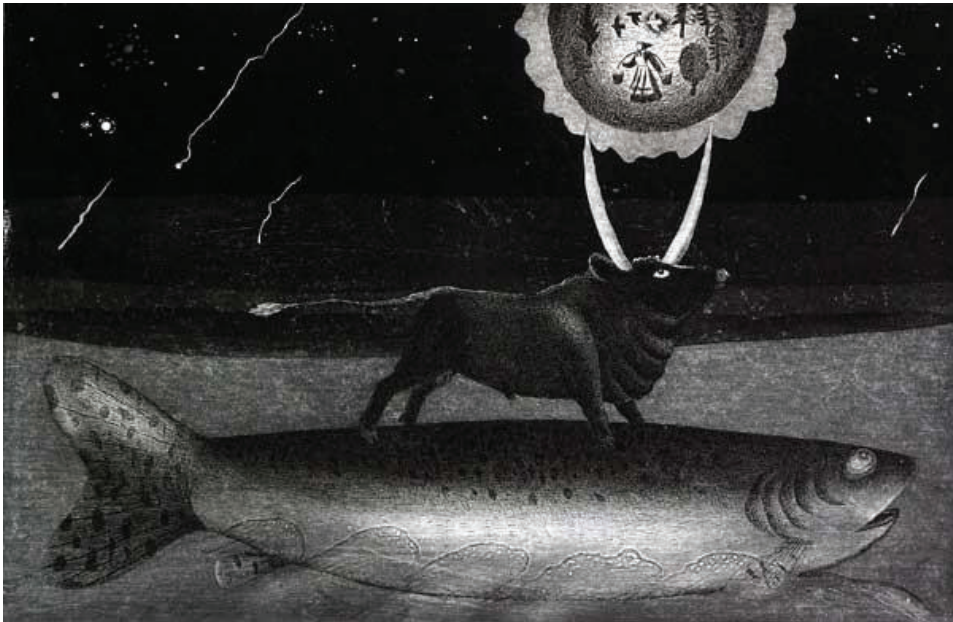

Foto 8. Mensadõk Garipov, “Maailma loomine” sarjast “Udmurdi muistendid”, 1988 (<http://finno-ugry.ru/img/1238154482/1238154562.jpg> – vaadatud 27.02.2023).

Teine idaudmurtide tegevusvaldkond, mis pakub võimalust silma paista, on poplaul. Udmurdi keeles on tänapäeval olemas kõik lavalaulu stiilid, mis annab noortele udmurtidele hea valiku kaasaegsest poprepertuaarist. Udmurdi

lavade juhtivartistid on Kama-tagused udmurdid: kindlasti Aljona Timerhanova, kes laulab duetti Nikolai Anisimovi ja oma abikaasa Ivan Kotelnikoviga, aga ka Andrei Kamaltdinov, Nadežda Ahmadõšina, Šarkani rajoonist pärit grupi Tulkõm (Laine) solist, ansambli Italmas solist Ljudmila Ahtarieva. Nad integreerivad oma repertuaari kodupiirkonna laule, mis on saanud tuntuks ja armastatuks ka Udmurdi tuumikalal (nt Italmase “Keralill”).

Foto 9. Aljona Timerhanova ja Andrei Kamaltdinov kuulutavad välja oma uue laulu, Kama-taguse udmurdi rahvalaulu “Tänava laul” (https://vk.com/shuldyr_jut – vaadatud 11.10.2019).

Eelmainitud pole kindlasti ainsad Kama-tagused udmurdid, kes on otsustanud elada ja töötada Udmurtias. Nemad on jäämäe tipp. Paljudele udmurtidele, kes on väga teadlikud oma juurtest ja algkultuurist, on lohutav elada keskkonnas, kus seda vähemalt osaliselt kodukultuurina tunnustatakse. Nad võivad kurta oma koha puudumise või tunnustuse nappuse üle, sest Udmurtias domineerib ikkagi vene peavoolukultuur, vene väärtused ja vene keel, aga siiski on see ainus paik, mida nad saavad omaks pidada.

Kama-taguste udmurtide institutsioonid

Loomulikult udmurdid peavad ja arendavad suhteid omavahel, kuigi ebavõrdsel alusel.

Ühel pool on Udmurdi Vabariik, föderatsiooni subjekt, mis on nominaalselt pühendatud udmurtidele, kuid mida valitsevad peamiselt venelased ja mille puhul mõned institutsioonid tegelevad kohaliku rahvusega rohkem kui teised; teisel on mitteametlik kogukond, kellel on vähemuse staatus föderatsiooni mõne teise subjekti koosseisus, Baškortostani vabariigis, kelle põlisrahvas on teine ja kelle osalus udmurdi asjades piirdub nn Rahvaste Sõpruse Majaga koos udmurtide ajaloo- ja kultuurikeskusega (teistele rahvastele keskenduvate institutsioonide seas). Lisaks sellele, on udmurdid ise moodustanud oma huvidele pühendunud MTÜ.

Baškortostani udmurdi rahvus- ja kultuurikeskus (NKTs⁴)

See on 1980. aastate lõpus ühe mõjukama Kama-taguste udmurdi isiksuse eestvõttel loodud organisatsioon. Rinat Galjamšin (1949–2020) oli pikka aega olnud eduka kolhoosi Demen (Koos) direktor. Sinna kolhoosi koondati kõik Tatõšlõ piirkonna nelja udmurdi küla asukad. Galjamšin tegi kõik selleks, et muuta oma ettevõtte piirkonna parimaks. Ta juhtis kõva käega ning suutis saavutada austuse ja autoriteedi nii udmurdi kui ka tatari partnerite seas. Olles juhtinud samas piirkonnas erinevaid kolhoose, lõpetas ta karjääri Demeni esimehena. Ta jäi sellele ametipostile 2010. aastani, mil tema asemele tuli ta poeg.

1990. aastate keskel tõusis teadlikkus vajadusest luua organisatsioon, mis arutaks udmurtide muresid. Seda muret väljendas 1996. aastal ajakirjanik A. Gilmajev (1937–2005) Udmurdi Vabariigi Rahvuste Komitee korraldatud udmurdi diasporaad käsitleval konverentsil (Nikitina 2016: 45). Ta teatas, et 1996. aasta juulis loodi Kama-taguste udmurtide vabariiklik keskus, mille eesmärk oli koondada kõik Baškortostani udmurdid. Varem olid ringkonnaorganisatsioonid Tatõšlõ ja Janauli rajoonis ning “mõningast tööd tehti ka Kaltasõ ja Buraji rajoonis”, kuid vaja oli üldist organisatsiooni. Samuti püüti muuta udmurdikeelse lehe Az’lan’ (Edasi) staatust ja saavutada selle tunnustamine vabariiklikul tasandil, nagu see on praegu (Nikitina 2016: 46). Rahvuste komitee etteotsa valiti Galjamšin, kes koondas oma energia religioossete traditsioonide taaselustamisele (Sadikov 2008: 214).

Foto 10. NKTs juht Rinat Galjamšin (keskel) Eva Toulouze'i ja Ranus Sadikoviga oma töötoas kolhoosi kontoris. (Novõje Tatõšlõ, Tatõšlõ rajoon, Baškiiria). Marti Mätase foto, august 2011.

Organisatsioon järgib riiklikke allüksusi: tal on rajooni allorganisatsioonid ja nõukogu, kus on esindatud kõik vabariigi udmurdi piirkonnad. Juhid valitakse iga-aastasel kongressil, kus osalevad delegaadid kõikidest ringkondadest.

Galjamšin jäi organisatsiooni etteotsa 2015. aasta kongressini, mil ta oli tervislikel põhjustel sunnitud tagasi astuma ja andis ülesande üle endisele administratsioonitöötajale Salim Garifullinile (snd 1951). Galjamšini korraldajaoskustest tuntakse pärast tema tagasiastumist teravat puudust. On tõsi, et Galjamšini topeltvõimu tõttu sai organisatsioon algusaastail kasu kolhoosi infrastruktuurist, mis pakkus transporti ja kohta koosolekuteks. Täna on aineoline olukord märksa keerulisem ning kaugel elavatel nõukogu liikmetel on raskusi koosolekutel osalemisega.

21. sajandi esimestel aastatel aitas organisatsioon taaselustada külapalvusi. Nad otsisid potentsiaalseid ohvripappe ja organisaatoreid ning julgustasid neid vastutust võtma. Selle tulemusena on 21. sajandi teise dekaadi lõpuks taastatud traditsioonilised palvused peaaegu kõigis Baškortostanis asuvates

külades. Viimastel aastatel küpses idee ohvripappide koordineerimisest. Selle taga on mitu ideed. Üks on kahtlemata infovajadus ja usuaktiviste puudutavate küsimuste arutamine: näiteks kalendriteemad – millal on õige aeg palvust korraldada. Või tagada, et kogumaapalvus (*Elen vös'*) oleks tõepoolest viimane kõigi Baškortostani tseremooniade seas. Paljud ametnikud on mures udmurtide religioonipraktika eklektilisuse pärast, kohalikud traditsioonid erinevad üksteisest ning maailmareligioonide eeskujul tahetakse asjad “korda seada”, standardiseerida, näiteks mõnele meeldiks kui palvete tekstid oleksid kõikjal ühesugused. Seni on standardiseerimiskatsed nurjunud. Rohujuuretasandil kohtaksid nad tõenäoliselt taunimist, sest kohalikud papid on kiindunud tavadesse, mida nad on õppinud oma õpetajatelt. Kuid jaanuaris 2019 toimus ohvripappide koosolek ja sellele on oodata järge. Rahvuskultuurikeskus on väga huvitatud usuasjadest. Nad korraldavad ka usupühade üritusi: 2018. aastal tähistati ülestõusmispühi Janauli rajooni Banibaši külas, kus kohalik rahvas näitas laval, mida nad lihavõttepühadeks tegid. Seejärel esinesid ümbruskaudsete külade ja rajoonide folklooriansamblid – lauldi ja tantsiti ning enne kojuminekut võeti ühiselt einet. Igal aastal korraldab rahvuskultuurikeskus samalaadse ürituse, iga kord ise külas.

Analoogorganisatsioon on olemas ka Permi piirkonnas: Permi krai Udmurdi rahvus- ja kultuurikeskus alates 2008. aastast. See on loodud esimese kohaliku organisatsiooni baasil, mis tekkis 1990. aastal Kueda rajoonis Bolšoi Gondõris (Tšernõh 2017: 50).

Ajalooline kultuurikeskus

See riiklik organisatsioon on täiesti erinev. Ufas on keskus, mis koordineerib vabariigi kõiki etnilisi ettevõtmisi ja hoolitseb kõigi keskuste üldüritustel osalemise eest. Näiteks peaks iga keskus igal aastal pakkuma etniliste kostüümide festivalile osalejaid, kes demonstreerivad oma rahvariideid Ufas toimuval paraadil. Rahvaste Sõpruse Maja korraldab igal aastal Baškortostanis elavate tüdrukute seas iludusvõistluse *Miss International*. Muidugi saab iga osaleja lõpus auhinna. Seega on antud üldine orientatsioon ja iga keskus kohandab seda vastavalt oma rahvuse vajadustele. Nii elavdab 2004. aastal loodud ajalooline kultuurikeskus (Safin & Muhtasarova *et al.* 2019: 47) udmurdi kultuurielu erinevate algatustega. Näiteks korraldatakse koostöös Udmurdi vabariigi institutsioonidega Baškortostani udmurdi kultuuripäevi.

2016. aastast juhib keskust luuletaja Irina Samigulova, kes pakub meie meeskonnale (nagu ka teistele Baškortostani udmurtidega tegelejatele) välitöödel logistilist tuge, et leida kohti, kus saaksime elada, annab nõu,

kellega kohtuda. Ta abistab paljusid Kama-taguste udmurtide vastu huvi tundvaid inimesi: oleme näinud teda vastu võtmas ajakirjanikke, poliitikuid, kunstnikke, muuseumitöötajaid jne, samuti delegatsioone teistest soome-ugri kogukondadest.

Tatõšlõ rajooni külades on Samigulova organiseerinud naiste klubid, kus naised kohtuvad ja korraldavad küla kultuurielu. See on julgustanud naisi sotsiaalsele aktiivsusele ja võtma kollektiivseid kohustusi. Ta on korraldanud kohtumisi huvitavate udmurtidega, soodustades dialoogi ja teadmiste vahetamist. Ka korraldas ta 2016. aastal vanaemade ja lastelaste õhtu, julgustades seega vanaemasid andma lastelastele edasi oma oskusi. Need on vaid näited, mida oleme ise kogunud.

Foto 11. Vanaemade ja lastelaste võistlus Shundybergan (päevalill), Novõje Tatõšlõs (Baškiiria). Eva Toulouze'i foto, detsember 2016.

Ajaloo- ja kultuurikeskuse aasta nõudlikemaks sündmuseks on kindlasti augustikuus toimuv andekate udmurdi noorte laager Ustotšikar (käsitöölinnak), mis sai alguse juba enne keskuse olemasolu, 2003. aastal (Safin & Muhtasarova *et al.* 2019: 49). Kümneks päevaks kogunevad noored, peamiselt teismelised, kõigist Udmurdi piirkondadest, et arendada ennast udmurdi haritlaste ja isikuste juhendamisel, kellest paljud on pärit Udmurtiast ja kes juhivad temaatilisi rühmitusi – laulmine, tantsimine, ajakirjandus, loovkirjutamine, mood jne. Suheldakse udmurdi keeles ja erinevatest piirkondadest pärit udmurdid õpivad kohanema erinevate murretega.

Nende kahe organisatsiooni keskus asub Tatõšlõ rajooni 19 külast koosneva kobara ühes külas. Novõje Tatõšlõ küla on nelja küla koondava nn

munitsipaalüksuse halduskeskus ja ühtlasi ühistu Demen keskus. Ametlikku asukohta kui sellist riiklikul kultuurikeskusel praegu ei ole.

Mingil hetkel, kui Galjamšin oli selle juht, jagas ta kontorit ühistu direktoriga, kes oli siis tema poeg. Hiljem juhtis ta oma rajoonikeskuse korterist ja telefoni kaudu. Nüüd on tema järeltulija Garifullin pensionil, nii et ta on kodus Nižnebaltatševos ja kasutab samuti juhtimiseks isiklikku telefoni. Ka teised Novõje Tatõšlõs elavad juhid on pensionil, nende ainus kasutatav asukoht on ajaloo- ja kultuurikeskuse kontor. Seega on mõlema organisatsiooni tegevus väga põhjalikult koordineeritud ja kohati isegi liidetud. Mõnel praktilisel – kindlasti mitte ametlikul – viisil toimib ajaloo- ja kultuurikeskus riikliku kultuurikeskuse algatuste logistilise alusena ja selle direktor, kuigi ta allub Ufa emaorganisatsioonile, mitte NKTsle, koordineerib mõlema organisatsiooni tegevust ja on topeeltkoormusega, nii et mõnikord on raske aru saada, kes on konkreetse tegevuse korraldaja.

Ošmes

Foto 12. Baškortostani udmurdi ajaleht Ošmes (https://vk.com/oshmesbash?z=photo-38983890_303532015%2Falbum-38983890_0%2Frev – vaadatud 01.03.2023).

See ajaleht, mille nimi tähendab udmurdi keeles allikat, on Baškortostani udmurdiasporaa peamine infoorgan. See loodi nimega Azʼlan (Edasi) kui kohaliku ajalehe udmurdi versioon. Kirjanik Andrei Gilmajevi initsiatiivil sai sellest 1999. aastal (Safin & Muhtasarova *et al.* 2019: 51) Ošmesi nime all vabariikliku tasandi väljaanne. See nelja-leheküljeline udmurdikeelne ajaleht edastab peamiselt kohalikku teavet udmurdi kogukonna kohta. Seda teevad viis inimest: ajakirjanikud, toimetaja, fotograaf ja raamatupidaja. Septembris

2019 oli ajalehe tiraaž 938. Ajalehel on tellijaid kõigist udmurdi piirkondadest ja isegi Ufast. Praeguseks on sellel ka e-versioon, mis ühendab Kama-taguseid udmurte nii kodus kui ka väljaspool seda – Udmurtias ja välismaal. Seda toetab Soome-Ugri Castréni Ühing Soomest. Viimasel ajal on Ošmes arendanud venekeelset kodulehte (<http://gazeta-oshmes.ru/>), kuhu integreeritakse nii trükiversioonis sisalduv, aga ka muu info, mis trükiversiooni ei jõua. See kodulehe info on kättesaadav ka Venemaa sotsiaalmeedias.

Esimesel leheküljel on tavaliselt ametlikud rubriigid, kus on teave Vene Föderatsioonist või Ufast, intervjuud, teave president Putini või Baškortostani presidendi tegevuse kohta. Samuti lühiuudised maalt (agentuurilt Bašinform) ja udmurdi küladest. Osa kogu elanikkonnale mõeldud üliametlikku teavet edastatakse venekeelses originaalis, samuti kohtuteated. Need on ka ainsad venekeelsed rubriigid. Seejärel ilmuvad olenevalt nädalast rubriigid “Räägime peredest”, “Elu külades”, “Sport”, “Majandus”, “Aastad ja isikud” (vanematest udmurtidest), “Folklooriansamblid”. Viimane lehekülg on kergemate teemade päralt (“Muud teated”, novellid ja/või luuletused, õnnesoovid, surmakuulutused jne). Võib esineda ka teisi rubriike, nt “Religioon”, kus edastatakse uudiseid eri külade tseremooniatest.

Ajaleht on mõeldud Baškortostani udmurtidele, kuid tähelepanuta ei jäeta ka Permi kraisis elavaid udmurte: Ošmesi loetakse sealgi ja selles avaldatakse ka nende uudiseid.

Muud organisatsioonid

Kama-tagused udmurdid elavad ka teistes piirkondades ja nad on alati otsinud samast kohast tulnud inimesi. Nii on see ka Udmurtia pealinna Iževski puhul.

Kama-taguste udmurtide rahvuskeskus

Keskus loodi aastal 2007 ja seda juhivad vastuoluline isiksus Fljura Tšibõševa, kes on aktiivne ja mõjukas. Ta töötab udmurdi “rahvaste sõpruse majas”, mis pakub talle täielikku logistilist tuge. Organisatsiooni eesmärk on ühendada Iževskis elavaid Kama-taguseid udmurte, tegutseb oma folklooriansambel Džanõkai.

Tšibõševa on koondanud enda ümber Kama-taguseid udmurdi prominente. 2009. aastal korraldas ta kõigi udmurtide laulufestivali Tšakara (Baškortostani Kaltasõ rajoonis asuva mäe järgi), mille ametlik nimi on piirkondade-vaheline vanade lugude festival. Selle raames esitavad kõigi udmurtide asualade ansamblid oma laule, eriti pärimuslikke. Tšakara korraldatakse igal aastal eri

piirkonnas, võttes arvesse udmurdi laialdast diasporaad Udmurtias, Tatars-tanis, Baškortostanis jne.

Foto 13. Tšakara festivali osalised 2015. aastal Kaltasõ rajoonis Bolšoi Katšakis (Baškiiria) (<http://www.permdnt.ru/news/vii-mezhregionalnyy-folklornyj-festival-drevnie-napevy-udmurtov-chakara>, – vaadatud 11.10.2019, enam ei avane).

Tšibõševa oli 2008. aastal sisuliselt kesksel kohal kogu idaudmurdi Elen võsi tseremoonia taaselustamisel. Tõenäoliselt ei saa tema taga alahinnata arhitekt Kasim Galihhanovi rolli. Galihhanov on pärit Burajevo rajooni Altajevo külast – see on üks kolmest külast, kus peeti Elen võsi enne 1920. aastaid. Kasim Galihhanovi vend Anatoli on Altajevos peamine ohvripapp ja juhib Kama-taguste udmurdi ohvripappide ühingut. Nad suutsid selle rituaali rekonstrueerida ja see on edukalt taaselustatud, see toimub praegu nagu sajandi eestki vaheldumisi Altajevos, Kirgas (Permi krai, Kueda rajoon) ja Starõi Varašis (Baškortostani Janauli rajoon). Ühing rendib igal aastal bussi ja toob huvilisi Udmurtiast. See algatus on kahtlemata suurendanud teadlikkust Kama-taguste udmurtide usupraktikast ka Udmurtias.

Tugevate isiksuste kooseksisteerimine on alati problemaatiline ning Tšibõševa ja Galjamšini suhted olid pingelised. Vana juhi pensioneerumine lahendas selle probleemi.

Udmurtias tegutseb Tšibõševa Kama-taguste udmurtide esindajana ja täidab seda funktsiooni üsna laialdaselt. Näiteks osaleb ta delegaadina soomeugri rahvaste kongressidel, mida peetakse iga viie aasta tagant eri riigis. Ta on sinna saadetud udmurtide etnilise organisatsiooni Keneš (nõukogu) poolt Kama-taguseid udmurte esindava isikuna, samuti nagu rahvus- ja kultuuri-keskuse esindajad.

Jekaterinburgi ühendused

Jekaterinburg ja seda ümbritsev Sverdlovski oblast on udmurtide traditsioonilised asualad. Esiteks elasid seal Krasnoufa udmurdid – rahvarühm, kes on praeguseks kas hääbunud või välja suremas. Praegustes oludes on Jekaterinburg suur metropol, kus leidub tööd ja see meelitab ligi nooremaid mehi. Seega on idaudmurtide põllumajanduspiirkonnad, mis olid ajalooliselt sisse-rände sihtmärgiks, muutunud tänapäeval väljarände reservuaarideks. See on kindlasti põhjus, miks seal elavad intellektuaalid on tundnud vajadust luua organisatsioonid, mis edendaksid nende kultuuri ja aitaksid toetada udmurdi identiteeti.

Praegu tegutseb kaks konkureerivat organisatsiooni.

Eges (norm)

Organisatsioon, mille täisnimi on “Udmurdi rahvus-kultuurilise ühenduse “Eges” Sverdlovski oblasti valitsusväline organisatsioon”, on esimene, mille Marina Jagudkina (üks Galihhanovi õdedest, vt eespool) lõi Jekaterinbugis 2003. aastal. Selle eesmärk oli murda Kama-taguste udmurtide isolatsioon Jekaterinburgis ja ühendada neid, ametlik eesmärk on “säilitada keelt ja kultuuri ning omapära, kutsuda noori ühinema udmurdi kogukonnaga selle kultuuri, tavade ja etniliste traditsioonidega, populariseerida udmurdi keelt ning dekoratiiv- ja tarbekunsti kasvava põlvkonna seas; vahetada arvamusi Udmurtia ansamblite ja tihedalt udmurtidega asustatud piirkondade ansamblite vahel” (http://www.finnougoria.ru/community/project/project.php?SECTION_ID=2536&ELEMENT_ID=36303). Organisatsioonil on liikmeid Sverdlovski oblasti eri linnades ja külates.

See organisatsioon on registreeritud. Kuid teine Jekaterinburgis elav udmurdi haritlane – Georgi Šamšijarov – ei olnud rahul assotsiatsiooni tegevuse ja orientatsiooniga, mis tema sõnade kohaselt oli liiga kitsas. Ta rajas oma ühenduse ja lahkus Egesist.

Maria Jagudkina suri 2019. aastal. Kuidas tema ühendus ilma temata toimib, me praegu öelda ei oska.

Ural keneš (Uurali Nõukogu)

Sverdlovski oblasti udmurdi kultuurikeskuse Ural Keneš rajas Georgi Šamšijarov 2008. aastal ja see ei ole registreeritud ühing. Selle eesmärgid on sama sugused nagu Egesil, need hõlmavad „muistse udmurdi kultuuri renessanssi, tugevdamist ja arengut“ ning orienteerumist noorematele põlvkondadele. Keskus korraldab Jekaterinburgis erinevaid udmurdi üritusi, sealhulgas kalendrituuaale. Üks erinevusi on ürituste aktiivsuse ja populariseerimise tasemes: väidetavalt on selle põhitegevuseks “teabe- ja materiaalne tugi” ning kodulehe (<http://Uralkenesh.ru>) ja sotsiaalmeedia (<http://www.finnougoria.ru/community/nko/531/32006/>) kasutamine. Lisaks Udmurtiast pärit esinejatega kontsertide korraldamisele ollakse väga aktiivsed ka Youtube’is (<https://www.youtube.com/user/Ukmort1>), kus iga huviline saab nende üritusi jälgida.

Foto 14. Georgi Šamšijarov koos Degtjarski (Sverdlovski oblast) ansambliga Italmas augustis 2011 (https://vk.com/ukmort?z=photo56453151_265608190%2Falbum56453151_121215037 – vaadatud 11.10.2019).

Georgi Šamšijarov on organiseerinud piirkonnas mitu ansamblit, mis liiguvad ringi võimalikult laialt, esitades oma laule ja tantse. Tuleb rõhutada, et selle organisatsiooni liikmed ja ennekõike Šamšijarov rahastavad tegevusi osaliselt isiklikest vahenditest.

Kokkuvõtteks: mõned mured ja uued ränded

“Puhtamad” udmurdid on suutnud vastu pidada ja vaatamata üldisele venestustrendile on udmurdi keel vägagi elus. Varem oli väga tõhus “Turgi kilp”, aga kas sellest piisab tänapäevaste väljakutsetega toimetulekuks?

Kama-tagused udmurdid on soodsatest oludest kasu saanud. Põllumajanduse õitseng, etniliselt mitte liiga rõhuv keskkond võimaldas neil säilitada oma pere kaudu saadu – keele, religiooni, harjumused. Seda ei toetanud ükski väline ideoloogia: nad ei rääkinud kodus udmurdi keelt mitte sellepärast, et tahtsid säilitada oma emakeelt, vaid sellepärast, et see oli nende emakeel ja selle rääkimine oli loomulik.

Kuid viimase kümne aastaga on asjaolud muutunud.

Põllumajanduse heaolu

See väljend viitab minevikule. Edukate kolhooside aeg on möödas. Demeni saatus on väga veenev näide. Juba 2013. aastal kurtis direktor Rinat Galjamšini poeg Rustam, et nooremad külaelanikud ei taha ettevõttes töötada. Tema selgitus oli lihtne, kuid mitte veenev: “Nad kõik tahavad istuda arvutis või nutitelefonis, veeta kogu oma aja sotsiaalmeedias.”⁵ Kahtlemata on see globaalne nähtus omane noortele nii Venemaal kui ka mujal maailmas, ent see ei seleta kõike.

Ettevõttes olid palgad väga madalad. Kui vanem elanikkond alternatiivi puudusel leppis sellega, siis nooremad ei olnud enam huvitatud füüsilisest tööst palga eest, mis ei võimaldanud neile iseseisvust. Juba 2013. aastal lakkas Demen olemast piirkonna nelja eespoolmainitud küla peamine tööandja. Järgmistel aastal otsisid mitmed investorid järgemööda ettevõtte, Rustam leidis uue töökoha. Külas ei ole tööd, mis võimaldaks noortel abielluda ja perekonda üleval pidada. Kõrgemaid palku tuleb otsida mujalt. Lähimad ja kaugemad linnad pakuvad palju võimalusi nii spetsialistidele kui ka lihttöölisele, ning noored soovivad seda ära kasutada.

*Foto 15. Kooperatiivi Demen pidulik veok sabantui ajal Verhnije Tatõšlõs (Tatõšlõ rajoon).
Eva Toulouse'i foto 2013.*

Samuti on nad valmis muutma oma eluviisi. Külaelul on oma reeglid: inimestel on elukutse, aga samal ajal tegelevad nad aianduse ja loomakasvatusega. See paneb nii meestele kui ka naistele tohutu koormuse. Lisaks vaba aja sisustatusele kohustusliku põllu- ja laudatööga ei võimalda koduloomade pidamine puhkustki. Pealegi ei paku külakeskkond piisavat infrastruktuuri igapäevaeluks ega meelelahutuseks. Teed on halvad ja sageli takistab liikumist pori. Meelelahutust on vähe ja see on üksluine. Erinevalt vanematest ei ole noorem põlvkond enam rahul diskoõhtutega kohalikus klubis. Ka side on kehv. Mobiilsidevõrk ei jõua kõikidesse küladesse, nigel on ligipääs internetile, mis on nooremale põlvkonnale elulise tähtsusega. Linnas töötades saavad inimesed rohkem vabadust ja nooremad põlvkonnad on valmis seda ära kasutama.

Uued keskkonnad

Nooremad inimesed on külaelust lahkumas. Nad asuvad elama lähematesse või kaugematesse linnadesse, kus on olemas udmurdi diasporaa, isegi kui nad on eri päritolu. Lähimad linnad on Permi kraisis (Tšernuška, Tšaikovski), Baškiiris (Neftekamsk, Janaul) või Udmurtias. Tšernuška võõrustab peamiselt Baškortostanist tulevaid udmurte (2010. aastal 2360), Tšaikovski udmurdid tulevad peamiselt Lõuna- või Kesk-Udmurtiast (Tšernõh 2017: 18). Ka teistes linnades on udmurdi diasporaad: Tatarstani udmurtide tõmbekeskus on Kaasan, Baškortostani udmurtidele Baškiiria pealinn Ufa, aga ka Perm (viimasel ajal peamiselt Põhja-Udmurtiast pärit udmurtidele, vt Tšernõh 2017: 18) või tugeva kogukonnaga Jekaterinburg, rääkimata Moskvast või Peterburist. Kõiki neid kohti iseloomustab domineeriv vene kultuur.

Kui udmurdi keelel polnud koduse suhtluskeelena varem alternatiive, siis uues keskkonnas udmurdi keelt ei peaaegu eksisteeri. Seda võivad abikaasad rääkida kodus omavahel, kuid mitte väljaspool pereringi. Kõik käib vene keeles: selles keskkonnas kasvanud laste suhtluskeel ei ole kindlasti udmurdi keel, pealegi lähevad vanemad lastega suheldes automaatselt üle vene keelele. Nad püüavad teha järgmise põlvkonna elu lihtsamaks, mõeldes udmurdi keele äriliselt olematule väärtusele ja hea vene keele vajadusele koolis. Oma mittevene emakeelt näevad nad takistusena ega teadvusta ohtu jätta lapsed ilma kakskeelsusest. Vanaemad ja vanaisad on seetõttu sunnitud rääkima lapselastega vene keeles.

Kuna viimastel aastakümnetel ei ole ükski ideoloogia aidanud kaasa udmurdi keele säilimisele, ei ole ka ideoloogiat, mis päästaks seda täna. Udmurtias on alguspunkt, kus noored haritlased püüavad keelekasutust taaselustada. Kuid äärealasid see ei puuduta.

Oleme näinud mitmeid täiskasvanuid tulemas koju udmurdi palvustele, isegi kui praktiseerimisvõimaluste puudumise tõttu ei suuda nad keelt aktiivselt rääkida. 2019. aastal kohtusime Kaimašabašis (Janauli rajoon) palvusel ohvripapi assistenti, noort arsti (umbes 35aastane), kes oli asunud Krasnodari elama juba ammu. Ta abiellus venelannaga ega tunne ennast udmurdi keeles kuigi vabalt, kuid tuleb siiski koju tagasi, et osaleda palvustel. Mõned leiavad kompromisse, milles religioonil on suur roll: 2016. aastal kohtusime aktiivse, Tatõšlõ rajoonis palvusi korraldava vanema mehe pojaga. Noorem mees töötab Tšernuškas ja on abielus õigeuskliku venestunud udmurdiga. Nad leppisid kokku, et naine kasvatab tütreid kristliku usu järgi, isa aga poegi udmurdi traditsioonide kohaselt. Kuidas on siis lood järgmise põlvkonnaga? Kuigi selle artikli üldine tonaalsus on optimistlik, kardame, et optimismi aeg hakkab otsa saama...

Tänuõnad

Materjali kogumine toimus Prantsusmaa grandiga IUF 2018–2023, *Étude interdisciplinaire d'une minorité animiste en Russie d'Europe, les Oudmourtes orientaux: rituels, coutumes, engagement communautaire aujourd'hui*; artikli ilmumist toetas Eesti Kirjandusmuuseumi teadusprojekt EKM 8-2/20/3 ja Tartu Ülikooli teadusprojekt PRG1584. Ranus Sadikovi osa selles uurimuses toetas IER UFRC RAS' teema N°122041900118-5.

Kommentaariid

- ¹ Sulgudes on udmurdi keele osatähtsus.
- ² Illustratsioonina võib mainida Tatõslõ rajooni juhi, tatarlasest Rushan Garajevi kõnet külapäeval Utar-Elgas 2016. aasta juunis.
- ³ Aitäh vene keeles.
- ⁴ Natsional'no-kul'turnõi tseentr udmurtov Baškortostana.
- ⁵ Isiklik suhtlus, juuni 2013.

Allikad

Arhiivimaterjal 1 = Baškortostani Vabariigi Rahvusarhiiv, F. I-2. Op. 1. D. 1755. L. 245.
Arhiivimaterjal 2 = Baškortostani Vabariigi Rahvusarhiiv, F. I-172. Op. 1. D. 58. L. 64.
Arhiivimaterjal 3 = Baškortostani Vabariigi Rahvusarhiiv, F. I-2. Op. 1. D. 875. L. 1.
Arhiivimaterjal 4 = Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali filiaali Udmurdi Föderaalse uurimiskeskuse udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi arhiiv Op. 2-H. D. 454. L. 51, 55.

Kirjandus

Atamanov-Egrapi, Mikhail 2017 [2010]. *Proiskhozhdenie udmurtskogo naroda 2*. Izhevsk: Udmurtiia.

Atamanov, Mikhail & Vladykin, Vladimir 1993. Subetnicheskie ob"edineniia udmurtov. – Pimenov, V. (toim). *Udmurty: Istoriko-etnograficheskie ocherki*. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury UrO RAN, lk 28-35.

Bernshtam, Tatiana 1990. Khristianizatsiia v etnokul'turnykh protsessakh finno-ugorskikh narodov Evropeiskogo Severa i Povolzhii (sravnitel'noe obobshchenie). – Fishman, O. (toim). *Sovremennoe finno-ugrovedenie: Opyt i problemy*. Leningrad: GME, lk 133–140.

- Brennan, James F. 1987. *Enlightened Despotism in Russia: The Reign of Elisabeth, 1741–1762*. New York: Peter Lang.
- Davletbaev, Bulat 1986. Teptyary i ikh zemlepol'zovanie. – *Maloizuchennyye istochniki po istorii Bashkirii*. Ufa, lk 78–158.
- DeWeese, Devin 1980. Religious Affiliation in their Ethnic Context among the Finno-Ugric Peoples of the Volga-Ural-Region. – *Ural-Altaysche Jahrbücher* 52, lk 109–126 (https://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN856457418_0052 – 23.04.2020).
- Dido 1902. *Zametki i nabliudeniiia (Iz zametok byvshego sel'skogo uchitelia)*. St. Petersburg: Tipografiiia M. Merkusheva (<https://istoriki.su/roulette/811-dido-zametki-i-nablyudeniya-iz-zametok-byvshego-shkolnogo-uchitelya.html> – 09.06.2023).
- Grišina 1994 = Grishkina, Margarita 1994. *Udmurty: Etiudy iz istorii IX–XIX vv.* Izhevsk: Udmurtiia.
- Grišina 1995 = Grishkina, Margarita 1995. Udmurty v sostave Rossiiskogo feodal'nogo gosudarstva (konets XV – pervaiia polovina XIX vv.) – Nagovitsin, Lev (toim). *Materialy po istorii Udmurtii (s drevneishchikh vremen do serediny XIX v)*. Izhevsk: Izdatel'stvo Udmurtskogo universiteta, lk 108–138.
- Kappeler, Andreas 1982. *Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Köln & Wien: Böhlau Verlag.
- Kappeler, Andreas 1994. *La Russie: empire multiethnique*. Paris: Institut d'études slaves.
- Kel'makov, Valej 1998. *Kratkii kurs udmurtskoi dialektologii*. Izhevsk: Izd-vo Udmurtskogo universiteta.
- Kosareva, Irina 2000. *Traditsionnaia zhenskaia odezhda periferiinykh grupp udmurtov (kosinskoi, slobodskoi, kukmorskoi, shoshminskoi, zakamskoi) v kontse XIX – nachale XX v.* Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury Ural'skogo otdeleniia Rossiiskoi akademii nauk.
- Kralina & Garipov 1995 = Kralina, Nadezhda & Garipov, Mensadyk (kunstnik). *Mify, legendy i skazki udmurtskogo naroda*. Izhevsk: Udmurtiia.
- Kuzeev, Rail 1992. *Narody Srednego Povolzh'ia i Iuzhnogo Urala. Etnogeneticheskii vzgliad na istoriiu*. Moskva: Nauka.
- Lallukka, Seppo & Popov, Nikandr 2009. Testing the Limits of the Permissible. Mari Ethno-religious Ferment and Russian Authority, 1820s–1840s. – Branch, Michael (koost & toim). *Defining Self: Essays on Emergent Identities in Russia, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Studia Fennica, Ethnologica 10. Helsinki: SKS, lk 316–333.
- Lebedeva, Serafima 2008. *Udmurt kalyk düs'kut / Udmurtskaia narodnaia odezhda / Udmurt Folk Costume*. Izhevsk: Udmurtiia.
- Luppov, Pavel 1999 [1899]. *Khristianstvo u votiakov so vremeni pervykh istoricheskikh izvestii o nikh do XIX veka*. Izhevsk: Izdatel'stvo Udmurtskogo universiteta.
- Makarov, Leonid 1995. Slaviano-russkoe zaselenie basseina r. Viatki i istoricheskoe sud'by udmurtov viatskoi zemli v XII–XVI vv. – Nagovitsin, Lev (toim). *Materialy po istorii Udmurtii (s drevneishchikh vremen do serediny XIX v)*. Izhevsk: Izdatel'stvo Udmurtskogo universiteta, lk 80–107.

Miropiev, Mikhail 1908. Russko-inorodcheskie shkoly sistema N.I. Il'minskogo – *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia*. 1908-1, chast' XIII, novaia seriia, lk 183–210.

Nasibullin, Rif 1997. Kams'or udmurt'es. – *Invozho* 2, lk 11–14.

Nasibullin 2000 = Nasibullin, Rif. Udmurtskie dialekty - ideal'nyi ob'ekt dlia lingvo-geograficheskikh issledovaniia. – *Studia geographiam linguarum pertinentia*. Eesti keele instituudi toimetused, 6. Tallinn: EKI (<http://udmurt.info/library/nasibullin/dialects.htm> – 09.06.2023).

Nikitina, Galina 2011. Obshchie svedeniya o zakamskikh udmurtov – *Autentichnaia geografiia: zakamskie udmurty*. Izhevsk, lk 3–5.

Nikitina, Galina 2015. Udmurt Stereotypes about Physical Beauty (Late 19th Century). – Mantila, Harri & Sivonen, Jari & Brunni, Sisko & Leinonen, Kaisa & Palviainen, Santeri (toim). *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Oulu 2015 Book of Abstracts*. Oulu: University of Oulu, lk 125–126.

Nikitina 2016 = Nikitina, Galina. Zakamskie udmurty: obshchee i osobennoe. – *Finnougorskii Mir* 2, lk 42–50.

Nurieva, Irina 2013. Zakamskie udmurty: traditsiia paradoksov (etnomuzykovedcheskii etiud). – *Etnograficheskoe Obozrenie* 6, lk 150–158 (<http://journal.iea.ras.ru/archive/2010s/2013/no6/150.htm> – 23.04.2020, enam ei avane).

Osipov, V. A. 2008. S uvazheniem k proshlomu i otvetstvennost'iu za budushchee – Razin, Revo & Shishkin, Mikhail (toim). *Udmurty: ocherki o dukhovnom ideale, filosofii, drevnykh kornyakh, istorii, kul'ture, mentalitete i perspektive sokhraneniya*. Izhevsk: KnigoGrad, lk 17–26 (<https://elibrary.unatlib.ru/dspace/dsview.html> – 12.06.2023).

Pesni 2018 = Nurieva, I.M. & Kuznetsova, A.P. & Aleksandrov, P.A. (koost). *Pesni udmurtov Bavlinskogo raiona Respubliki Tatarstan*. Kazan: Kazanskaia gosudarstvennaia konservatoriia.

Sadakov, Mikhail 1949. Uchastie udmurtov v krest'ianskoi voine pod rukovodstvom Pugacheva. – *Zapiski* 11. Izhevsk: Udmurtgosizdat, lk 3–33 (<https://elibrary.unatlib.ru/dspace/dsview.html> – 12.06.2023).

Sadikov, Ranus 2001. *Poseleniia i zhilishcha zakamskikh udmurtov*. Ufa: Gilem (<http://tehne.com/library/sadikov-r-r-poseleniya-i-zhilishcha-zakamskih-udmurtov-materialnyy-i-duhovnyy-aspekty-ufa-2001> – 12.06.2023).

Sadikov, Ranus 2007. Bavlinskaia gruppa udmurtov: istoriia formirovaniia i etnokul'turnye osobennosti. – Zagrebin, Aleksei & Nikitina, Galina & Khristolubova, Liudmila & Popova, Elena & Pozdeev, Igor (toim). *Etnografiia vostochno-finskih narodov: istoriia i sovremennost'*. Materialy Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii. Izhevsk: Udmurtskii institut istorii, iazyka i literatury Ural'skogo otdeleniia Rossiiskoi akademii nauk, lk 119–127.

Sadikov, Ranus 2008 = *Traditsionnye religioznye verovaniia i obriadnost' zakamskikh udmurtov (istoriia i sovremennye tendentsii razvitiia)*. Ufa: Tsentr etnologicheskikh issledovaniia UNTs RAN.

Sadikov, Ranus 2011. Musul'mane i iazychniki: protsessy mezhkonnessional'nykh vzaimootnoshenii v srede zakamskikh udmurtov. – *Vestnik VEGU* 5 (55), lk 89–94 (<http://www.vestnik.vegu.ru/archive/detail.php?ID=836> – 23.04.2020, enam ei avane).

Sadikov, Ranus & Minniyakhmetova, Tatiana 2012. Zarubezhnye issledovateli etnografii, fol'klora i iazyka zakamskikh udmurtov: istoriograficheskii ocherk. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniï* 4, lk 49–62 (<http://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-issledovateli-etnografii-folklora-i-yazyka-zakamskih-udmurtov-istoriograficheskiy-ocherk> – 12.06.2023).

Sadikov, Ranus 2019a. “Prezhde zhe khotia i byli iazychnikami, no nyne magometanskogo veroispovedaniia”: k voprosu o priniatii islama zakamskimi udmurtami. – *Voprosy Vostokovedeniia* 2 (84), lk 32–37.

Sadikov, Ranus 2019. *Traditsionnaia kul'tura zakamskikh udmurtov (istoriia i sovremennost')* 2. Izdanie; dopolnennoe. Ufa: Pervaia tipografia.

Safin, Fail & Mukhtasarova, Elvira & Khaliulina, Aigul 2019. Etnodemograficheskie i iazykovye problemy udmurtskogo naseleniia v Bashkortostane. – *Vestnik udmurtskogo universiteta* 29 (4), lk 660–668 (DOI:10.35634/2412-9534-2019-29-4-660-668).

Zahidullin, Ildus 1997. La conversion à l'orthodoxie des Tatars de la région Volga-Oural aux XVIIe–XVIIIe siècles, et ses causes économiques et sociales. – Dudoignon, Stéphane & Is'haqov, Damir & Mohamatshin, Rafyq (toim). *L'islam de Russie. Conscience communautaire et autonomie politique chez les Tatars de la Volga et de l'Oural depuis le XVIIIe siècle*. Paris: Maisonneuve et Larose, lk 27–64.

Torbасov, Oleg dat-ta. Genotsid kak osnova russkoi gosudarstvennosti. – *Komsomol. narod.ru* (http://komsomol.narod.ru/national/Russian_genocide.htm – 13.06.2023).

Toulouze, Eva 2016. Some Ideas about the Continuity and Revitalization in the Udmurt Spring Rituals in Bashkortostan. – Iagafova, E.A. (toim). *Prazdniki i obiady v Uralo-Povolzh'e: traditsii i novatsii v sovremennoi kul'ture*. Collection of articles. Samara: SGSPU, lk 17–20 (<https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1605279949120/J.04~2016~1605279949120.pdf> – 13.06.2023).

Toulouze, Eva 2017. A Long Great Ethnic Terror in the Volga Region: A War before the War. – Kotljarchuk, Andrej & Sundström, Olle (toim). *Ethnic and Religious Minorities in Stalin's Soviet Union: New Dimensions of Research*. Södertörn Academic Studies 72. Huddinge: Södertörn University, lk 153–172 (<https://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1164774/FULLTEXT02.pdf> – 13.06.2023).

Toulouze, Eva & Vallikivi, Laur, 2016. The Sacred Places of the Bashkortostan Udmurt. – *Ezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniï* 10 (3), lk 146–155 (<http://finno-ugry.ru/files/1303172918.pdf> – 13.06.2023).

Tšagin 1995 = Chagin, Georgii 1995. *Etnokul'turnaia istoriia Srednego Urala v kontse XVI – pervoi polovine XIX veka*. Perm: Permskii gosudarstvennyi universitet.

Tšernõh 2017 = Chernykh, Aleksandr 2017. *Udmurty Permi: Istoriiia i kul'tura*. St. Petersburg: Mamatov.

Summary

An ethno-cultural portrait of a diaspora in central Russia: The Eastern Udmurt, formation, culture, and relations with the neighbours

Eva Toulouze

Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, France

Department of Ethnology

University of Tartu, Estonia

evatoulouze@gmail.com

Nikolai Anisimov

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, Estonia

Department of Research in Philology

Udmurt Institute of History, Language and Literature

UdmFRC UB RAS, Izhevsk, Russia

nikolai.anisimov@folklore.ee

Ranus Sadikov

Department of Ethnography

Kuzeev Institute of Ethnological Research

Ural Department of Russian Academy of Sciences (IER UFRC RAS)

kissapi@mail.ru

Keywords: diaspora, Eastern Udmurt, ethnic religion, ethno-cultural portrait, Finno-Ugric, migration, Turkic influences, Turkic peoples, Udmurt

The Eastern Udmurt are a peripheral Udmurt ethnographic group whose members live mostly in Bashkortostan. This article introduces the reader to the migrations that led to the formation of this group, and to the main cultural characteristics that determine the originality of the Eastern Udmurt. Their settling in the Bashkir lands took place due to the penetration of the Russian power in the Volga region, which happened in the sixteenth century through warfare that damaged the local population. They started to settle in more peaceful regions, and the migration was continued in the subsequent centuries, reaching the peak with the forceful Evangelisation of the eighteenth century. This culture is rich and original: it has retained many Udmurt features as the ethnic religion that is still alive, and has merged with Turkic features in several important aspects, such as language, costume, and music. This continues with the observation of Eastern Udmurt organisations and the relation to their core territory, nowadays the Republic of Udmurtia.

Eva Toulouze on soome-ugri keelte õpetaja ja teadur Pariisi Riiklikus Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis (INALCO) ning Tartu Ülikooli etnoloogiateadur. Tema peamised uurijahuvid on Venemaa soome-ugri rahvaste kultuurid, kirjakultuuri teke soome-ugri aladel ja metsaneenetsite kultuur.

Eva Toulouze is a teacher of Finno-Ugric languages and researcher at the Institute of Eastern Languages and Cultures (INALCO – Paris), and a researcher at the Department of Ethnology, University of Tartu, Estonia. Her main fields of interest are the cultures of Russia's Finno-Ugric peoples, the emergence of a written culture in Finno-Ugric areas, and Forest Nenets culture.

ORCID 0000-0003-1968-6180

evatoulouze@gmail.com

Nikolai Anisimov (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur ning Venemaa Teaduste Akadeemia Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurmiskeskuse Udmurdi ajaloo, keele ja kirjanduse instituudi filoloogiuuringute osakonna teadur. Tema huviorbiidis on peamiselt udmurdi pärimus- ja nüüdiskultuur, täpsemalt udmurdi esivanematekultus ja laulutraditsioon.

Nikolai Anisimov (PhD) is researcher at the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, Estonia, and at the Department of Philological Studies at the Udmurt Institute for Research in History, Language and Literature (UdmFRC UB RAS), Izhevsk, Russia. His main field of interest is Udmurt traditional and contemporary culture, and more precisely, the living ancestors' cult by the Udmurt and their singing tradition.

ORCID 0000-0002-6060-3562

nikolai.anisimov@folklore.ee

Ranus Sadikov (Phd) on ajaloodoktor, R.G. Kuzeevi nimelise etnoloogia-uuringute instituudi (Vene Teaduste Akadeemia Ufa Föderaalse uurimiskeskuse struktuuri eraldiseisev alajaotus) juhtivteadur, ajaloolane, etnograaf, folklorist ja religiooniuurija, kelle peamised teadusliku huvid keskenduvad soome-ugri rahvaste etnoterritoriaalsete gruppide ajaloolisele moodustamisele Lõuna-Uuralites, udmurtide, maride, mordvalaste ja eestlaste etnograafilistele iseärasustele Lõuna-Uuralites, traditsiooniliste religioonide antropoloogiale, pühadusega seotud folkloorile, diakroonilisele kohalikule ajaloole.

Ranus Sadikov, doctor in historical sciences, main researcher at the R.G. Kuzeev Institute for Ethnologic Research (separated structural subdivision of the Ufa Federal Research Centre of the Russian Academy of Sciences), historian, ethnographer, folklorist, specialist of religion, whose main scientific topics concern the historical formation of the ethnoterritorial groups of Finno-Ugric peoples in Southern Urals, the ethnographic features of the Udmurt, the Mari, the Mordvinians and the Estonians in Southern Urals, the anthropology of traditional religions, the “sacred” folklore, and diachronic local history.

kissapi@mail.ru